

ΑΧΙΛΛΕΩΣ Θ. ΣΑΜΟΘΡΑΚΗ
(ΕΞ ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥΠΟΛΕΩΣ)

Η ΒΑΣΙΛΙΣΣΑ ΤΗΣ ΑΙΓΥΠΤΟΥ ΚΛΕΟΠΑΤΡΑ ΑΠΟ ΤΙ ΑΠΕΘΑΝΕΝ

Ἐν Ἀλεξανδρουπόλει τῇ 10 Ἰανουαρίου 1931

Φίλε κύριε Σακελλαρίδη,

Σᾶς ἀποστέλλω πρὸς δημοσίευσιν πραγματείαν
τινὰ περὶ τοῦ θανάτου τῆς τελευταίας βασιλείσης
τῆς Αἰγύπτου Κλεοπάτρας, ἀπὸ Ἱστορικο - ἱατρι-
κῆς ἀπόψεως κατὰ τὸν Dr Cabanés.¹ Ἐπὶ
πλέον προέταξα καὶ μερικὰς βιογραφικὰς περὶ
αὐτῆς σημειώσεις, νομίζων ὅτι δὲν θὰ ᾔσαν πε-
ριτταί, ἰδίως δὲ διὰ τὸν σύγχρονον Ἑλληνα ἱατρόν,
ὅστις ἀπορροφόμενος ἐκ τῆς καθ' ἡμέραν βιοπάλης
δὲν ἔχει ἢ δὲν εὐρίσκει τὸν ἀπαιτούμενον καιρὸν
νὰ ἀνατρέξῃ εἰς τὸ παρελθὸν καὶ νὰ ἀπολαύσῃ
καὶ οὗτος ὀλίγον ἐκ τῆς πνευματικῆς πανδαισίας.

Ἐὰν συμφωνεῖται καὶ σεῖς, τότε προτάσσετε
αὐτάς. Ἄν ὅχι τὰς παραλείπετε.

Μετὰ πλείστης τιμῆς
Α. Θ. ΣΑΜΟΘΡΑΚΗΣ

Ἡ Κλεοπάτρα ὑπῆρξεν ἡ τελευταία βασίλισσα τῆς Αἰγύπτου ἐκ τῆς δυ-
ναστείας τῶν Λαγιδῶν. Ἦτο δευτερότοκος θυγάτηρ τοῦ Πτολεμαίου XI, τοῦ
Αὐλητοῦ² καὶ ἐγεννήθη ἐν Ἀλεξανδρείᾳ τῷ 69 π.Χ. Συμφώνως δὲ πρὸς τὴν
διαθήκην τοῦ ἀποθανόντος πατρός της τῷ 51 π.Χ. ἀνῆλθεν εἰς τὸν θρόνον

1) Les Indiscrétions de l'Histoire. Deuxième Serie. Paris. Ἔκδ. Albin Michel.

2) Δὲν εἶναι γνωστὸν ἂν ἡ μήτηρ της ἦτο νόμιμος σύζυγος τοῦ Πτολεμαίου, τὴν

τῶν Πτολεμαίων ἡ Κλεοπάτρα δεκαπενταέτις μετὰ τοῦ ἀδελφοῦ της Πτολεμαίου XII, τοῦ Διονύσου, μόλις δεκαετοῦς, τὸν ὁποῖον καὶ ἐνυμφεύθη, κατ' ἔθος τῆς Αὐλῆς τῶν Λαγιδῶν. Ἐνεκα ὅμως διαστάσεως αὐτῆς πρὸς τοὺς παιδαγωγοὺς τοῦ ἀνηλίκου βασιλέως, τὸν εὐνοῦχον Ποθεινὸν καὶ τὸν στρατηγὸν Ἀχιλλᾶν, τοὺς ὁποίους ἀπηχθάνετο, κατῴρθωσαν οὗτοι ἔχοντες μὲ τὸ μέρος των τὸν ἀνήλικον βασιλέα, νὰ ἐξορίσωσιν αὐτὴν τῷ 48 π. Χ. Ἡ Κλεοπάτρα κατέφυγε τότε εἰς τὴν Συρίαν, ὅπου συναθροίσασα στρατόν, ἐπῆλθε κατὰ τοῦ ἀδελφοῦ της, ὅστις συνκεντρώσας τὰς δυνάμεις του ἐστρατοπέδωσεν εἰς τὸ Πηλούσιον. Οἱ δύο στρατοὶ ἦσαν ἀντιμέτωποι, ὅποτε κατέφθασεν εἰς Ἀλεξάνδρειαν ὁ Ἰούλιος Καῖσαρ, καταδιώκων τὸν Πομπηϊόν, ὅστις μετὰ τὴν ἐν Φαρσάλοις ἥττάν του τῷ 48 π. Χ. κατέφυγεν εἰς Αἴγυπτον ζητῶν φιλοξενίαν καὶ προστασίαν παρὰ τοῦ Διονύσου. Ἀλλ' οὗτος νομίζων ὅτι θὰ ἐκολάκευε τὸν Καίσαρα, διέταξε τὴν δολοφονίαν τοῦ Πομπηϊοῦ, τοῦ ὁποίου τὴν κεφαλὴν ἀπέστειλεν ὡς δῶρον εἰς αὐτόν. Ὁ Καῖσαρ ἀγανακτήσας διὰ τὴν διαγωγὴν ταύτην τοῦ Πτολεμαίου, καὶ τὸ τραγικὸν τέλος τοῦ ἀτυχοῦς ἀντιπάλου του, προσεκάλεσε τοὺς διῆσταμένους ἀδελφοὺς ὅπως, παρουσιαζόμενοι ἐνώπιόν του, λύσωσι τὰς διαφοράς των. Ἐν τῷ μεταξὺ ἡ Κλεοπάτρα κατῴρθωσε διὰ τεχνάσματος νὰ παρουσιασθῇ εἰς τὸν Καίσαρα, τὸν ὁποῖον ἐσαγήνευσεν εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς ἔνεκα τῆς τόλμης *“καὶ τῆς ἄλλης ὁμιλίας καὶ χάριτος.”*¹ Ἀλλ' ὁ Διόνυσος ὑποκινούμενος ὑπὸ τοῦ στρατηγοῦ Ἀχιλλᾶ ἐκήρυξε πόλεμον κατὰ τοῦ Καίσαρος. Ἡττηθεὶς ὅμως ἐνῶ ἔφευγεν ἐπνίγει εἰς τὸν Νεῖλον ποταμόν. Τοιοῦτοτρόπως μέινασα μόνη ἡ Κλεοπάτρα, ἀνεγνωρίσθη βασίλισσα τῆς Αἰγύπτου, λαβοῦσα κατὰ συμβουλήν τοῦ Καίσαρος σύζυγον τὸν νεώτερον ἀδελφόν της Πτολεμαῖον τὸν Παῖδα. Ὁ Καῖσαρ καταγοητευθεὶς ὑπὸ τῶν θελγῆτρων τῆς Κλεοπάτρας, παρέμεινεν ἐν Αἰγύπτῳ ἔν καὶ ἡμισὺ ἔτος δαπανῶν πολὺτιμον χρόνον. Ἀναχωρήσας διὰ Ῥώμην, κατέλιπεν αὐτὴν ἐπίτοκον, γεννήσασαν μετ' ὀλίγον τὸν Καίσαρα, τὸν ὁποῖον οἱ Ἀλεξανδρεῖς ἐκάλουν Καισαρίωνα, ὁ δὲ Καῖσαρ ἀνεγνώρισεν αὐτὸν ὡς υἱόν του.

ὁποῖαν ἐνυμφεύθη μετὰ τὸν θάνατον τῆς πρώτης συζύγου του Κλεοπάτρας Τρύφαινας τῷ 69 π. Χ. ἡ μία τῶν παλλακίδων αὐτοῦ.

Ἡ πρωτότοκος Βερενίκη, ἐκδιωχθέντος τοῦ πατρὸς της τῷ 58 π. Χ. ὑπὸ τῶν Ἀλεξανδρεωτῶν, ἀνῆλθεν εἰς τὸν θρόνον, ὡς διάδοχος τῆς ἐπὶ τινα χρόνον βασιλευσάσης μητρὸς της Κλεοπάτρας Τρύφαινας. Ἀλλ' ἐπανελθὼν ὁ πατήρ της τῷ 55 π. Χ. βοηθούμενος ὑπὸ τοῦ ἀνθυπάτου Αὐλοῦ Γαβινίου, διέταξε καὶ ἐθανάτωσαν αὐτήν, ὡς σφετερισθεῖσαν τὸν θρόνον.

Ἡ νεωτέρα Ἀρσινόη ἀναγορευθεῖσα βασίλισσα τῆς Αἰγύπτου ὑπὸ τοῦ αὐλικοῦ συμβούλου Γανυμήδους κατὰ τὸν μεταξὺ Πτολεμαίου τοῦ Διονύσου καὶ Καίσαρος πόλεμον, συνελήφθη αἰχμάλωτος, καὶ ὠδηγήθη εἰς Ῥώμην, ὅπου παρήλασε σιδηροδέσμιος διὰ χρυσῶν ἀλύσων εἰς τὸν θρόιαμβον τοῦ Καίσαρος, πρὸ τῶν ὁμμάτων τῆς Κλεοπάτρας φιλοξενουμένης τότε ὑπὸ τοῦ Καίσαρος. Ἐπιστρέψασα εἰς Αἴγυπτον παρέλαβεν αὐτὴν καὶ ἐξώρισεν εἰς Ἐφεσον, ὅπου ἀργότερον κατὰ διαταγὴν τοῦ Ἀντωνίου ἐθανατώθη ἐντὸς τοῦ Ναοῦ τῆς Ἀρτέμιδος, ἐνθα κατέφυγε ζητοῦσα ἄσυλον.

1) *Πλουτάρχου, Καῖσαρ, 49.*

Μετ' ὀλίγον Πτολεμαῖος ὁ Παῖς ἀποθνήσκει δηλητηριασθεὶς, οὕτω δὲ ἡ Κλεοπάτρα παρέμεινεν ὡς μόνη κληρονόμος τοῦ θρόνου τῶν Πτολεμαίων. Τῷ 45 π. Χ. μετέβη εἰς Ῥώμην, ὅπου ἐγένετο δεκτὴ ὑπὸ τοῦ Καίσαρος μετὰ μεγάλων τιμῶν, καὶ ἐφιλοξενήθη ὡς φίλη τοῦ Ῥωμαϊκοῦ λαοῦ, τὸ δὲ ἄγαλμά της ἐστήθη ἐν τῷ Ναῷ τῆς Ἀφροδίτης παρὰ τὸ ἄγαλμα τῆς Θεᾶς. Ἐν Ῥώμῃ παρέμεινε μέχρι τῆς δολοφονίας τοῦ Καίσαρος τῷ 44 π. Χ.

* *

Κατὰ τοὺς ἐμφυλίους πολέμους, οἵτινες ἐπηκολούθησαν τὸν θάνατον τοῦ Καίσαρος, ἐκηρύχθη κατὰ τῶν φρονέων αὐτοῦ καὶ ἡρνήθη νὰ βοηθήσῃ διὰ τοῦ στόλου της τὸν Κάσσιον, μετὰ τοῦ ὁποίου παρ' ὀλίγον νὰ περιπλεχθῇ εἰς πόλεμον, ἂν μὴ ἡ παρουσία τῆς Τριανδρίας δὲν ἀνεκάλει αὐτὸν ἐν Μακεδονίᾳ.

Μετὰ τὴν ἐν Φιλίπποις καταστροφὴν τῶν Δημοκρατικῶν κατὰ τὸ φθινόπωρον τοῦ 42 π. Χ. ὁ μὲν Ὁκταβιανὸς ἐπέστρεψεν εἰς Ἰταλίαν, ὁ δὲ Ἀντώνιος παρέμεινεν εἰς τὴν Ἀνατολὴν πρὸς συμπλήρωσιν τῆς κατακτήσεως τῆς Μ. Ἀσίας. Φθάσας εἰς Ταρσὸν τῆς Κιλικίας, προσεκάλεσε τὴν Κλεοπάτραν διὰ νὰ ἀπολογηθῇ διὰ τὴν κατ' αὐτοῦ ἐχθρότητα καὶ τὴν ἀμφίβολον πολιτικὴν της. Αὕτη βασιζομένη ἐπὶ τῶν θελγήτρων της ἤλθε πρὸς αὐτὸν ἀφόβως τῷ 41 π. Χ. ἐπιβαίνουσα πολυτελεστάτου πλοίου, φέρουσα τὰ σύμβολα τῆς ἀναδυομένης Ἀφροδίτης, καὶ περικυκλουμένη ὑπὸ θεραπαινίδων, τῶν ὁποίων ἡ περιβολὴ ὑπενθύμιζε τὰς Σειρῆνας καὶ Νηρηΐδας. Ἀντὶ πάσης περιγραφῆς ἀφίνομεν τὸν Πλούταρχον¹ νὰ μᾶς διηγηθῇ τὰ τοῦ ταξειδίου τούτου, τοῦ ὁποίου ζωηρὰν ἀνάμνησιν διετήρησεν ἡ παράδοσις.

Ἀνέπλευσε λοιπὸν τὸν Κύδνον ποταμὸν “ἐν πορθμείῳ χρυσοπρύμνῳ, τῶν μὲν ιστίων ἀλουργῶν ἐκπεπετασμένων, τῆς δὲ εἰρεσίας ἀργυραῖς κώπαις, ἀναφερομένης πρὸς αὐλὸν ἅμα καὶ σύριγξι καὶ κιθάραις συνειρμοσμένον. Αὕτῃ δὲ κατέκειτο μὲν ὑπὸ σκιάδι χρυσοσπάστῳ κεκοσμημένη γραφικῶς, ὥσπερ Ἀφροδίτῃ, παῖδες δὲ τοῖς γραφικοῖς ἔρωσιν εἰκασμένοι ἐκάτερον ἐστῶτες ἐρρίπιζον. Ὁμοίως δὲ καὶ θεραπαινίδες αἱ καλλιστεύουσαι Νηρηΐδων ἔχουσαι καὶ Χαρίτων στολάς, αἱ μὲν πρὸς οἶαξιν, αἱ δὲ πρὸς κάλας ἦσαν. Ὅδομαὶ δὲ θαυμασταὶ τὰς ὄχθας ἀπὸ θυμαμάτων πολλῶν κατεῖχον. Τῶν δὲ ἀνθρώπων, οἱ μὲν εὐθὺς ἀπὸ τοῦ ποταμοῦ παρωμάρτουν ἐκατέρωθεν, οἱ δὲ ἀπὸ τῆς πόλεως κατέβαινον ἐπὶ τὴν θέαν. Ἐκχεομένου δὲ τοῦ κατὰ τὴν ἀγορὰν ὄχλου, τέλος αὐτὸς ὁ Ἀντώνιος ἐπὶ βήματος καθεζόμενος ἀπελείφθη μόνος. Καὶ τις λόγος ἐχώρει διὰ πάντων ὡς ἡ Ἀφροδίτῃ κωμάζοι παρὰ Διόνυσον ἐπ' ἀγαθῷ τῆς Ἀσίας „”²

1) Πλουτάρχου, Ἀντώνιος XXVI.

2) Ἡ μετάφρασις τοῦ χωρίου τούτου κατὰ τὸν ἀοίδιμον Ἀλέξανδρον Ῥαγκαβῆν ἔχει ὡς ἑξῆς :

“Ἀνέπλευσε λοιπὸν τὸν Κύδνον ποταμὸν ἐντὸς πλοιαρίου χρυσοπρύμνου, ἔχοντος ἀναπεπταμένα ἐρυθρὰ ιστία, τὰς δὲ κώπας ἀργυρᾶς, κινουμένας ἐν ἁρμονίᾳ πρὸς αὐ-

Ὁ Ἀντώνιος ὅστις μεταβὰς ἄλλοτε μετὰ τοῦ ἀνθυπάτου Γαβινίου εἰς Αἴγυπτον, ἐθαύμαζε τὸ κάλλος τῆς τότε ἡβώσης Κλεοπάτρας, κατεγοητεύθη ἰδὼν τὴν αὐτὴν γυναῖκα πλέον τελείαν, καὶ εὐφυστάτην ἡγεμονίδα, καὶ ἐθεώρησεν αὐτήν, ὅπως ἄλλοτε ὁ Καῖσαρ, τὸ πολυτιμώτερον ἄθλον τῶν νικῶν του. Ἀλλ' ὅπως λέγει ὁ Ἀππιανός,¹ ὁ Ἀντώνιος ἐγένετο αἰχμάλωτός της. “*Εὐθὺς ὀφθεῖσα ἐκράτει Ἀντώνιον*” . Ἀπὸ κριτῆς ἀπέβη τὸ παίγνιον αὐτῆς καὶ ἠκολούθησεν αὐτὴν εἰς Ἀλεξάνδρειαν, ἐκπληρῶν πᾶσαν αὐτῆς ἐπιθυμίαν. Ἐκεῖ ἤρχισεν ὑπὸ τῶν δύο ἐραστῶν ἡ ἀποκληθεῖσα “*Σύνοδος ἀμμιητοβίων*” ,² ἡ δὲ Κλεοπάτρα ἀπαράμιλλος καὶ ἀνεξάντλητος εἰς ἐπινόησιν διαφόρων τρόπων καὶ μέσων, κατώρθου νὰ κρατῇ διαρκῶς ἐν ἐξεγέρσει τὸ αἶσθημα τοῦ Ἀντωνίου. “*Καὶ παιδιᾶς ἀεί τινα καινὴν ἡδονὴν ἐπιφέρουσα καὶ χάριν, διηπαιδαγώγει τὸν Ἀντώνιον, οὔτε νυκτός, οὔτε ἡμέρας ἀνιέῖσα. Καὶ γὰρ συνεκύβευε καὶ συνέπινε καὶ συνεθήρευε καὶ γυμναζόμενον ἐν ὅπλοις ἐθεᾶτο καὶ νύκτωρ... συνεπλανᾷτο... θεραπαινιδίου στολὴν λαμβάνουσα*” .³ Πολλάκις δὲ κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς δίκης τετραρχῶν καὶ βασιλέων, λαμβάνων ἐρωτικὰς ἐπιστολάς παρ' αὐτῆς διέκοπτε τὴν δίκην, ἵνα τὰς ἀναγνώσῃ. Ἄλλοτε πάλιν, ἐνῶ ποτὲ ὠμίλει ὁ Φούρνιος μεγάλην θέσιν κατέχων καὶ εὐγλωττότατος μεταξὺ τῶν Ῥωμαίων, ἰδὼν τὴν Κλεοπάτραν διερχομένην διὰ τῆς ἀγορᾶς ἐπὶ φορείου, ἀναπηδήσας ἀφῆκε τὴν δίκην καὶ κρεμασθεὶς ἀπὸ τοῦ φορείου, παρηκολούθει αὐτήν.⁴

Ὁ Πλίνιος⁵ διηγεῖται ἐπίσης στοίχημά τι μεταξὺ Ἀντωνίου καὶ Κλεοπάτρας, κατὰ τὸ ὅποιον ἰσχυρίζετο αὕτη ὅτι ἡδύνατο νὰ δαπανήσῃ εἰς ἓν καὶ μόνον δεῖπνον περὶ τὰ δέκα ἑκατομμύρια στατήρων. Ὁ Ἀντώνιος ἐδέ-

λόν, πρὸς σύριγγας καὶ κιθάρας. Ἡ ἰδίᾳ δ' ἔκειτο εἰς σκιάδα χρυσοκέντητον, ζωγραφικῶς ἐστολισμένη ὡς Ἀφροδίτη, παῖδες δέ, ὁμοιάζοντες τοὺς ἐν ταῖς ζωγραφίαις ἔρωτας, ἐκατέρωθεν ἰστάμενοι, τὴν ἐρρίπιζον. Ὅμοίως δὲ καὶ αἱ ὠραιότεραι τῶν θεραπαινίδων, στολὰς φοροῦσαι Χαρίτων καὶ Νηρηίδων, ἴσταντο αἱ μὲν εἰς τὸ πηδάλιον, αἱ δὲ εἰς τὰ σχοινία. Ὅσμαι δὲ θαυμασταὶ θυμιαμάτων ἐπλήρουν τὰς ὀχθας. Ἀνθρωποι δὲ συνέδραμον εὐθὺς ἐκ τῶν ἐκατέρωθεν τοῦ ποταμοῦ μερῶν, καὶ ἄλλοι ἐκ τῆς πόλεως κατέβαινον πρὸς τὸ θέαμα. Ἐξώρμα δὲ καὶ ὅλος ὁ ὄχλος ἀπὸ τῆς ἀγορᾶς, καὶ τέλος, ἐπὶ τοῦ βήματος καθήμενος ὁ Ἀντώνιος, ἔμεινε μόνος. Καὶ λόγος διέτρεχε μεταξὺ ὄλων, ὅτι ἡ Ἀφροδίτη ἤρχετο κωμάζουσα πρὸς τὸν Διόνυσον ἐπ' ἀγαθῷ τῆς Ἀσίας.

1) *Πλουτάρχου, Ἀντώνιος*, 28. Ἦτοι ὁμιλος διασκεστῶν, τοῦ ὁποίου τὰ μέλη ἔζων “ἀμίμητον βίον,” δηλαδὴ πλήρη ἀπολαύσεων καὶ ἡδονῶν. Τὸν ὁμιλον τοῦτον μετὰ τὴν ἐν Ἀκτίῳ ἦτταν των τῷ 31 π. Χ. μετωνόμασαν σύλλογον τῶν “Συναποθανουμένων” .

2) *Ἀππιανοῦ*, V, I.

3) *Πλουτάρχου Ἀντώνιος*, 29.

4) Αὐτόθι 49.

5) *Πλινίου Nat. Hist.* Ἀναφέρομεν τὸ ἀνέκδοτον τοῦτο, μολονότι ἀπίθανον, διότι ποίας φύσεως ἦτο τὸ ὄξυ τοῦτο, τὸ τόσον ἰσχυρόν, ὥστε νὰ διαλύῃ τὰ μαργαριτάρια, καὶ ἄνευ βλάβης νὰ πῇ τοῦτο ἡ Κλεοπάτρα, διὰ νὰ καταφανῇ εἰς ποῖα ζητήματα κατεσπατάλει ὁ Ἀντώνιος τὸν πολῦτιμον χρόνον.

χθη τὸ στοίχημα, ἡ δὲ Κλεοπάτρα ἀποσπάσασα ἐκ τῶν ὥτων της δύο μεγάλα μαργαριτάρια, διέταξε νὰ φέρωσι κύλिका πλήρη ὀξέος, τοῦ ὁποίου ἄγνωστος εἰς ἡμᾶς ἡ παρασκευή, καὶ διαλύσασα ἐντὸς αὐτοῦ τὸν ἓνα τῶν μαργαριτῶν, κατέπιεν αὐτόν. Ἦτοιμάζετο δὲ νὰ διαλύσῃ καὶ τὸν ἄλλον, ὁπότε ὁ ὑπατικός Πλάγκος, μάρτυς τοῦ στοιχήματος ἠμπόδισεν αὐτήν, ἀποφανθεὶς ὅτι ὁ Ἀντώνιος ἔχασε τὸ στοίχημα.

* *

Οὕτω καθ' ἣν ἐποχὴν ἡ σύζυγός του Φουλβία ἠγωνίζετο ἐν Ῥώμῃ παρὰ τῷ Καίσαρι ὑπὲρ τῶν συμφερόντων του, ἐκινδύνευε δὲ ἐν Μεσοποταμίᾳ ἡ κατὰ τῶν Πάρθων ἐκστρατεία, ὁ Ἀντώνιος παρέμεινε καθ' ὅλον τὸν χειμῶνα τοῦ 41 π. Χ. ἐν Ἀλεξανδρείᾳ καταδαπανῶν πολύτιμον χρόνον εἰς διασκεδάσεις καὶ πανηγύρεις.

Ἐν τῷ μεταξύ, ἀναγκασθεὶς νὰ ἐπανέλθῃ εἰς Ῥώμην, συνεβιβάσθη μετὰ τοῦ Ὀκταβιανοῦ. Ἀποθανούσης δὲ τῆς Φουλβίας, ἔλαβε σύζυγον τὴν Ὀκταβίαν ἀδελφὴν αὐτοῦ καὶ χήραν τοῦ Κλαυδίου Μαρκέλλου, ἥτις κατὰ τὸν Πλούταρχον,¹ “οὔτε κατὰ τὸ κάλλος, οὔτε κατὰ τὴν νεότητα, ἦτο κατωτέρα τῆς Κλεοπάτρας. „

Ἐκστρατεύσας τῷ 37 π. Χ. κατὰ τῶν Πάρθων, καὶ ἡττηθεὶς διέτριβεν ἐν Συρίᾳ, ὅπου ἦλθεν εἰς συνάντησίν του ἡ Κλεοπάτρα. Ἀνεξωπυρήθη καὶ πάλιν τὸ πρὸς αὐτὴν πάθος, ἔκτοτε δὲ δὲν ἀπεχωρίσθη αὐτῆς, “ὥς ὑπὸ φαρμάκων ἢ ὑπὸ μαγείας κατεχόμενος. „²

Ἐπιστρέψας εἰς Αἴγυπτον, τὴν μὲν Κλεοπάτραν ἐκήρυξε βασίλισσαν τῆς Αἰγύπτου, Κύπρου, Λυβίας καὶ Κοίλης Συρίας, συμβασιλέα δ' αὐτῆς τὸν Καισαρίωνα, υἱὸν τοῦ Καίσαρος ὑπὸ τὸν τίτλον “ὁ Καῖσαρ Θεὸς Φιλοπάτωρ καὶ Φιλομήτωρ. Τὰ δὲ ἐκ τῆς Κλεοπάτρας τέκνα, “*βασιλεῖς βασιλέων* „ ἀναγορεύσας, εἰς μὲν τὸν Ἀλέξανδρον Ἡλίον παρεχώρησε τὴν Ἀρμενίαν, Μηδίαν καὶ πᾶσαν τὴν πέραν τοῦ Εὐφράτου χώραν, εἰς τὴν Κλεοπάτραν Σελήνην τὴν Κυρηναϊκὴν, καὶ εἰς Πτολεμαῖον τὸν Φιλάδελφον τὴν Φοινίκην, Κιλικίαν, Συρίαν μέχρι τοῦ Εὐφράτου, καὶ τὴν Μικρὰν Ἀσίαν. Ἀπὸ τότε ἡ Κλεοπάτρα ἐνεδύεται τὸ ἔνδυμα τῆς Ἰσιδος, λαβοῦσα ἐπισήμως τὸ ὄνομα Νέα Ἴσις,³ εἰς τινὰ δὲ μέρη ἐλατρεύετο καὶ ὥς Ἀφροδίτη Κλεοπάτρα.

Ταῦτα πάντα ἐξήντηλσαν τὴν ὑπομονὴν τοῦ Ὀκταβιανοῦ, ὅστις ἐστράφη κατὰ τοῦ Ἀντωνίου, κηρύξας τὸν πόλεμον κατὰ τῆς Κλεοπάτρας, ὥς ὑπαίτιου τῆς διαγωγῆς τοῦ Ἀντωνίου, διότι ὅπως ἔλεγεν, “ὁ Ἀντώνιος φάρμακα ποτισθεὶς, δὲν ἦτο κύριος ἑαυτοῦ. „⁴ Ὁ Ἀντώνιος συνεκέντρον τὰ

1) Πλουτάρχου, Ἀντώνιος, 58.

2) Αὐτόθι. 37.

3) Ἐπὶ τινων νομισμάτων παρίσταται ὥς Ἀφροδίτη, φέρουσα Πτολεμαῖον XVI τὸν Καισαρίωνα ὥς ἔρωτα εἰς τοὺς βραχίονας αὐτῆς, ἐπὶ ἄλλων δὲ φέρει τὸ ὄνομα “Θεὰ νεωτέρα. „

4) Πλουτάρχου Ἀντώνιος, 60.

στρατεύματά του ἐν Ἑλλάδι, ὅπου τὸ πλεῖστον ἐτάχθη ὑπὲρ αὐτοῦ, ἡ δὲ Κλεοπάτρα ἠκολούθει πανταχοῦ τὸν ἑραστήν, εἰς Ἐφεσον, Σμύρνην, Ἀθήνας καὶ εἰς αὐτὸ τὸ Ἀκτιον μετὰ στόλου ἕξ (60) πλοίων. Οὕτω συνεκροτήθη τῇ 2^α Σεπτεμβρίου τοῦ 31 π. Χ. ἡ παρὰ τὸ Ἀκτιον περιφημος ναυμαχία, καθ' ἣν ἐνῶ ἡ μάχη εὐρίσκετο ἐν τῇ ἀκμῇ καὶ ἦτο ἀμφίροπος, ἀπεχώρησεν ὁ στόλος κατὰ διαταγὴν τῆς Κλεοπάτρας. Ὁ Ἀντώνιος τότε “ὅστις δὲν ἐκυβερνᾷτο ὑπὸ φρενῶν, οὔτε ἄρχοντας, οὔτε ἀνδρός, οὔτε ἐν γένει ὑπὸ τῶν ἰδίων αὐτοῦ φρενῶν, ἀλλ' ὅπως εἶπέ τις ἀστεϊνόμενος ὅτι ἡ ψυχὴ τοῦ ἑρῶντος ζῇ εἰς ξένον σῶμα, εἴλκετο ὑπὸ τῆς γυναικὸς ὥς γὰρ ἦτο συγκεκολλημένος μετ' αὐτῆς.”¹ ἐγκαταλείψας τὴν ναυαρχίδα καὶ τὸν στόλον, ἠκολούθησε τὴν Κλεοπάτραν, Ουσιᾶσας τὴν κοσμοκρατορίαν καὶ τὴν ζωὴν του εἰς τὸν ἑρωτα. Καὶ ὅμως παρ' ὅλας τὰς Ουσιᾶς ταύτας, μετὰ τὴν ἐν Ἀκτίῳ συμφορὰν, ἡ Κλεοπάτρα οὐδὲν κἄν αἴσθημα συμπαθείας ἔδειξε διὰ τὸν τρελλὸν ἑραστήν της. Ἐγκαταλείψασα αὐτόν, ἔστρεψε τὰ βλέμματά της πρὸς τὸν νέον Ἥλιον τῆς Ῥωμαϊκῆς Αὐτοκρατορίας. Καὶ ἐνῶ ὁ Ὀκταβιανὸς κατεῖχεν ἤδη τὸ Πηλούσιον καὶ εἶχεν ἤδη πλησιάσει εἰς τὴν Ἀλεξάνδρειαν, ὁ Ἀντώνιος ὅστις μάτην εἶχεν ἀποπειραθῇ νὰ ἀντισταθῇ κατὰ τοῦ φοβεροῦ αὐτοῦ ἀντιπάλου, ἐγκαταλειφθεὶς ὑπὸ τοῦ ἰδίου στόλου καὶ τοῦ ἱππικοῦ του καὶ ἀπατηθεὶς ὑπὸ τῆς Κλεοπάτρας, ἣτις διέδωκεν ὅτι ηὔτοκτόνησεν, ηὔτοκτόνησε καὶ αὐτὸς πρὸ τῶν τειχῶν τῆς Ἀλεξανδρείας, ὅπου ἔζησε παράφρων ὑπὸ τοῦ ἑρωτος ἡμέρας εὐτυχεῖς πρὸ τῶν ποδῶν τῆς κληρονόμου τῶν Πτολεμαίων. Ἀλλ' ἐνῶ ἦτο ἐτοιμοθάνατος, μαθὼν ὅτι ἔζη ἡ Κλεοπάτρα, ἐζήτησε νὰ τὸν φέρωσι πρὸς αὐτήν, καὶ οὕτω ἔσπευσε νὰ ἀποθάνῃ εἰς τοὺς πόδας τῆς ἀγαπημένης του. Ἀλλὰ καὶ ἡ Κλεοπάτρα, μὴ θέλουσα νὰ κοσμήσῃ ἐν Ῥώμῃ τὸν θρίαμβον τοῦ Ὀκταβιανοῦ, καὶ μὴ θέλουσα νὰ ἐπιζήσῃ τοῦ ἀνδρὸς ὅστις χάριν αὐτῆς ἐθυσίασε τὰ πάντα, ηὔτοκτόνησε τῷ 30 π. Χ. ἐν τῷ τάφῳ της μετὰ τῶν δύο θεραπαινίδων της, κατ' ἄλλους πιοῦσα φάρμακον, ἢ κατὰ τὴν συνήθη παρὰ τοῖς ἀρχαίοις παράδοσιν, δειχθεῖσα ὑπὸ ἀσπίδος. Καὶ οὕτως ἐξέλιπεν ἡ υπερήφανος βασίλισσα, ἡ τελευταία τῆς δυναστείας τῶν Λαγιδῶν, εἰς ἡλικίαν 39 ἐτῶν, μετὰ βασιλείαν 22 ἐτῶν.

Ἡ Αἴγυπτος ἐγένετο Ῥωμαϊκὴ Ἐπαρχία, ὁ δὲ Ὀκταβιανὸς ἐπιστρέψας τὸ ἐπόμενορον ἔτος εἰς Ῥώμην, καὶ τελέσας πανηγυρικὸν θρίαμβον, ἔκλεισε τὰς πύλας τοῦ ναοῦ τοῦ Ἰανοῦ εἰς ἐνδειξιν τῆς παγκοσμίου εἰρήνης, καὶ ἀνηγορεύθη ὑπὸ τῆς Συγκλήτου Αὐτοκράτωρ.

* *

Γενικῶς τόσῳ παρὰ τοῖς ἀρχαίοις, ὅσῳ καὶ τοῖς νεωτέροις, πιστεύεται ὅτι ἡ Κλεοπάτρα ἦτο ἔκδοτος καὶ λάγνος γυνή. Καὶ ὅμως ἡ παράδοσις αὕτη, ἴσως ἔχει ἀνάγκην ἀναθεωρήσεως. Ἡ Κλεοπάτρα δὲν ἦτο λάγνος ὅπως ἡ Σεμίραμις, ἡ βασίλισσα τῆς Ἀσσυρίας καὶ Βαβυλωνίας, οὔτε ὅπως ἡ

1) Πλουτάρχου Ἀντώνιος 66.

βασίλισσα τῆς Ῥωσσίας Αἰκατερίνη ἡ Β΄, ἡ ἐπωνομασθεῖσα Σεμίραμις τοῦ Βορρά. Καθ' ὅσον τὰ σωματικὰ καὶ πνευματικὰ αὐτῆς χαρίσματα, μετεχειρῶντο ὄχι πρὸς κορεσμόν τῶν ἰδίων αὐτῆς παθῶν, ἀλλὰ δι' ὠρισμένους πολιτικούς σκοπούς, εἰς τὴν πραγματοποιήσιν τῶν ὁποίων μεγάλως ἐβοήθησαν αὐτήν.

Ἐν τούτοις παρ' ὅλα ταῦτα ἡ Κλεοπάτρα ἀποτελεῖ ἐξαιρετικὴν μορφήν, διότι ἐν τῷ μέσῳ τῆς κοινῆς καταπτώσεως καὶ τῶν ὑλιστικῶν ἀπολαύσεων τῆς Αὐλῆς τῶν Πτολεμαίων, κατώρθωσε νὰ κατευθύνῃ τὸ πνεῦμα καὶ τὰ σχέδια αὐτῆς, πρὸς ὑψηλοτέρους σκοπούς, βασιζομένη μόνον εἰς τὴν εὐφυΐαν καὶ μόρφωσίν της.

Ὁ τρυφηλὸς βίος τὸν ὁποῖον διήρχοντο ὁ Ἀντώνιος καὶ ἡ Κλεοπάτρα, ἐδημιούργησαν ψευδῇ ἱστορικὴν ἀτμοσφαῖραν, ἐν μέσῳ τῆς ὁποίας ἐπεσκοτίσθη ἡ ἀληθὴς ἱστορικὴ μορφή τῆς Κλεοπάτρας. Εἰν' ἀληθές, ὅτι ὁ βίος αὐτῆς δὲν δύναται νὰ ληφθῇ ὡς πρότυπον ἠθικῆς καὶ αἰδημοσύνης, ἀλλὰ πρέπει νὰ ληφθῇ ὑπ' ὄψει ἡ ἐποχὴ καὶ ἡ κοινωνικὴ κατάστασις καὶ ἰδίως τῆς Ἀλεξανδρινῆς Αὐλῆς, τὴν ὁποίαν ἐβάρυνεν ὁ ἐκφυλισμὸς τοῦ οἴκου τῶν Πτολεμαίων.

Παρ' ὅλα ταῦτα, καὶ ἀκριβῶς διὰ ταῦτα, εἶνε ἀξία τιμῆς ἡ τελευταία αὕτη ἀπόγονος τῶν Λαγιδῶν, ἥτις διὰ τοῦ εὐγενοῦς θανάτου της ἀπέπλυνε πολλὰς ἀτιμίας καὶ αἵσχη τῶν πατέρων της. Καὶ ἡ ἀπὸ δύο περιπτῶν αἰῶνων ἐκτεθλυμένη δυναστεία τῶν Λαγιδῶν ἔκλεισε μὲ ἐν τέλος ἀντάξιον τῶν πρώτων βασιλέων αὐτῆς.

Ὁ προσεκτικὸς μελετητὴς τοῦ βίου καὶ τῶν πράξεων τῆς Κλεοπάτρας, δύναται νὰ εὕρῃ εἰς χαρακτηριστικὰς πράξεις αὐτῆς καὶ μάλιστα ἐπεισοδικάς, τὴν ἡχὴ ὅλης τῆς παλαιᾶς εὐγενείας καὶ τῆς μεγαλοφυΐας διανοίας. Αὐτὸς ὁ Ὁκταβιανὸς “*καίπερ ἀχθεσθεὶς ἐπὶ τῇ τελευτῇ τῆς γυναικός, ἐθαύμασε τὴν εὐγένειαν αὐτῆς, καὶ ταφῆναι τὸ σῶμα σὺν τῷ Ἀντωνίῳ λαμπρῶς καὶ βασιλικῶς ἐκέλευσεν*”.¹ Ἀλλὰ καὶ εἰς ὅλην τὴν Ῥώμην ἐθαυμάσθη ὁ γενναῖος θάνατός της, ἡχὴ δὲ τῆς παραχθείσης ἐντυπώσεως ὑπῆρξαν οἱ ποιηταὶ καὶ χρονογράφοι, ἐνῶ ἄλλοι ἐθαύμαζον τὴν σύνεσίν της, εἰς τὸ νὰ εὕρῃ μᾶλλον εὐχάριστον, ἀλλὰ συνάμα καὶ ἀξιοπρεπῆ τρόπον θανάτου.

Οἱ θρυλούμενοι αὐτῆς ἔρωτες εἶχον ὡς ἐλατήριον οὐχὶ τὴν ἀκολασίαν, ἀλλὰ μεγάλους πολιτικούς σκοπούς.

Οἱ τὸσον δὲ συχνὰ ἀναφερόμενοι καὶ τιμώμενοι ὡς “φίλοι”, θαυμασταί, ὅπως θὰ ἐλέγομεν σήμερον, δὲν πρέπει νὰ ἐκλαμβάνωνται ὑπὸ τὴν κακὴν σημασίαν τῆς λέξεως. Ἡ Κλεοπάτρα τυχοῦσα ἀρτίας μορφώσεως, ἡγάπα τὰς μετὰ τῶν “φιλολόγων”, συναναστροφάς, καὶ εἶχε σχέσεις μετὰ φιλοσόφων καὶ καλλιτεχνῶν, μετὰ δὲ τῶν θησαυρῶν της ἐφυλάσσοντο μετὰ ἐξαιρετικοῦ ἐνδιαφέροντος καὶ πολλὰ καλλιτεχνήματα.

Ἡ Κλεοπάτρα δι' ὅλων τῶν μέσων δὲν ἐπιζητεῖ ἄλλο, παρὰ μόνον τὴν

1) Πλουτάρχου, Ἀντώνιος, 86.

Βασιλείαν, ἢ τοῦλάχιστον μέρος τῆς Βασιλείας, καὶ ὅχι τόσον διὰ τὸν ἑαυτὸν της, ὅσον διὰ τὰ τέκνα της. Βεβαίως παράδοξος φαίνεται ἡ κατὰ τὴν ἐν Ἀκτίῳ μάχην δρᾶσις αὐτῆς, ὅπως εἶναι ἀναμφισβήτητον ὅτι ὁ Ἀντώνιος εἶχε τὴν νίκην εἰς τὰς χεῖρας του. Καὶ ὅμως ἡ νίκη αὕτη, ἥτις θὰ συνεπήγετο τὴν αὐτοκρατορίαν τοῦ κόσμου, ἐξέφυγε τῶν χειρῶν του ἔνεκα τῆς ὑπόπτου καὶ ἀμφιβόλου διαγωγῆς τῆς Κλεοπάτρας. Μάλιστα σύγχρονοί τινες ἱστορικοὶ ὁμιλοῦσι περὶ προδοσίας. Εἶναι ἀνεξήγητος ἡ φυγὴ τοῦ στόλου, καὶ ἡ φυγὴ τοῦ Ἀντωνίου διὰ νὰ ἀκολουθήσῃ τὴν Κλεοπάτραν, καθ' ὃν χρόνον ἄθικτοι περιέμενον τὸν στρατηγὸν των τὰ πληρώματα καὶ αἱ πεζικαὶ δυνάμεις. Διὰ τοῦτο ἡ ἀποψις τοῦ ἐπιφανοῦς ἰταλοῦ ἱστορικοῦ Φερρέρο, καθ' ἣν ἡ φυγὴ τῆς Κλεοπάτρας ἦτο ἐσχεδιασμένη μετὰ τοῦ Ἀντωνίου, διὰ νὰ περιορισθῇ οὗτος εἰς τὸ ἰδρυόμενον Ἑλληνιστικὸν Κράτος, ἐγκαταλείπων ὀριστικῶς τὴν Ῥώμην, φαίνεται ὅτι δύναται καλῶς νὰ ἐξηγηθῇ τὴν πολιτικὴν τῆς Κλεοπάτρας, συγχρόνως δὲ καὶ δικαιολογήσῃ αὐτήν.

* *

Ὁ τόσον ῥωμαντικὸς καὶ περιπετειώδης θάνατος τῆς Κλεοπάτρας, ἐνέπνευσεν ὅχι μόνον καλλιτέχνας, ἀλλὰ καὶ ποιητὰς καὶ συγγραφεῖς. Ἐκτὸς τῆς γνωστῆς τραγωδίας τοῦ Σαιξπήρου “Ἀντώνιος καὶ Κλεοπάτρα”, ἀπὸ τοῦ 1552 μέχρι τοῦ 1847 ἔγραψαν τραγωδίας ὑπὸ τὸν τίτλον “Κλεοπάτρα”, οἱ γάλλοι: Jodelle τῷ 1552. Benserade τῷ 1635, Chapelle τῷ 1681, Marmontel τῷ 1750. Linguet τῷ 1775, Αἰμιλία Girardine τῷ 1847. Ὑπὸ τὸν τίτλον “Μάρκος Ἀντώνιος”, οἱ: Robert Garnier τῷ 1578, Mairet τῷ 1630, La Thorillière τῷ 1667 καὶ ὁ Boitel δρᾶμα “Ἀντώνιος καὶ Κλεοπάτρα”. Ὁ δὲ Calprenède τῷ 1648 μακροσκελεστάτην μυθιστορίαν εἰς 23 τόμους.

Ἐκ τῶν νεωτέρων ἀναφέρομεν τὴν Κλεοπάτραν τοῦ Henri Houssaye 1890, μεταφρασθεῖσαν καὶ εἰς τὴν ἡμετέραν γλῶσσαν.

ΑΠΟ ΤΙ ΑΠΕΘΑΝΕΝ Η ΚΛΕΟΠΑΤΡΑ

“Τὸ δ' ἀληθές οὐδείς οἶδεν,
(Πλουτάρχ. Ἀντών. 86).

Ὑπάρχουν ἱστορικά τινα πρόσωπα, λέγει ὁ Dr Cabanès,¹ τὰ ὁποῖα ἔχουν τὸ προνόμιον νὰ εἰσέρχωνται μοιραίως εἰς τὴν παράδοσιν, ἐξασκοῦντα εἰδὸς τι γοητείας εἰς τρόπον ὥστε, νὰ μὴ δυνάμεθα νὰ εἰδῶμεν αὐτά, παρὰ διὰ μέσου τοῦ πρίσματος τῆς πλάνης. Καὶ ἀναλόγως τῆς ἰδιοσυγκρασίας ἐκάστου, ἡ κολακεία μεταβάλλεται εἰς λουιδωρίαν, ὁ ἔπαινος εἰς λίβελλον καὶ ἡ ἀλήθεια ἐξέρχεται ἀπὸ τὰς παραλόγους ταύτας δοκιμασίας φοβερὰ παρα-

1) Dr Cabanès. Les Indiscretions de l'Histoire, 2me Serie, σελ. 17.

μορφωμένη. Φαίνεται ὅτι ὑπάρχουν δυνάμεις γοητευτικά, ἀπὸ τῶν ὁποίων δυσκόλως δύναται τις νὰ ἀπαλλαγῇ, αὕτη δὲ εἶνε ἡ ἐπίδρασις τὴν ὁποίαν προξενοῦν τὰ πρόσωπα, τὰ ὁποῖα ἔζησαν ὡς μοιραῖα πλάσματα, ἐπὶ ἐκείνων οἱ ὁποῖοι τὰ πλησιάζουν ἢ τὰ μελετοῦν.

Ὑπάρχει γυνή τις, ἡ ὁποία ἐξήσκησε τοιαύτην γοητείαν, ὅπως ἡ Κλεοπάτρα, ἣτις καὶ μετὰ θάνατον ἀκόμη εἶχε τοὺς θαυμαστὰς καὶ ἐρωμένους!¹ Τὸ νὰ ὑποδουλώσῃ τοὺς ἄρχοντας τοῦ κόσμου, ὅπως ὁ Ἰούλιος Καῖσαρ καὶ ὁ Ἀντώνιος, δὲν εἶνε ἔργον ἀπλῆς τινος ἐταίρας.² Ἡ ἀκαταμάχητος γοητεία της, ἡ ὁποία τὴν κατέστησε θρυλικὴν καὶ μετὰ τῶν συγχρόνων της ἀκόμη, δὲν ὠφείλετο ἀπλῶς εἰς τὴν σωματικὴν αὐτῆς ὠραιότητα. Εἶχε καὶ τὸ ἐξαιρετικόν. Διότι ὅπως ἀναφέρει ὁ Πλούταρχος,³ τὸ κάλλος της αὐτὸ καθ' ἑαυτὸ δὲν ἦτο δυσπαράβλητον, οὐδὲ κατέπληττε τοὺς βλέποντας, ἀλλ' ἡ μορφὴ της εἶχε θέλητρον πανίσχυρον, “μετὰ τῆς ἐν τῷ διαλέγεσθαι πιθανότητος καὶ τοῦ περιθέοντος ἅμα πῶς περὶ τὴν ὁμιλίαν ἦθους ἀνέφερε τι κέντρον”.

Ἡ Κλεοπάτρα ἦτο καὶ περισσότερον ἀπὸ ὠραία. Ἦτο κακὴ. Ἀλλ' ἄρα γε μία τοιαύτη δύναμις γοητείας, ἀρκεῖ νὰ ἐξηγήσῃ τὰς ἐρωτικὰς αὐτῆς κατακτήσεις; Ἡ μήπως πρέπει νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι οἱ ἄνδρες, τῶν ὁποίων ἡ ἀκολασία καὶ ἡ ἔλλειψις θελήσεως μαρτυροῦνται παρὰ πάντων τῶν συγχρόνων ἱστορικῶν, παρεδίδοντο εὐκολώτερον εἰς τὴν διάθεσίν της; Εἰς τὸ πλεῖστον, ἄλλως τε, τῶν μεγάλων ἀνδρῶν, ἡ φύσις ἀνακτᾶ τὰ δικαιώματά της, μόλις παρουσιασθῇ ἡ εὐκαιρία, καὶ τόσον μᾶλλον ἐπιτακτικώτερον, ὅσον αὕτη ἐπὶ πολὺ παρημελήθη. Τοῦτο ἀκριβῶς συνέβη καὶ μὲ τὸν Ἀντώνιον.

Μετὰ τόσους ἀγῶνας καὶ τόσας στερήσεις, ὁ Ἀντώνιος εἶδε τὸν ἑαυτὸν του εἰς τὸ κατακόρυφον τῆς εὐνοίας τῆς τύχης. Μεθυσθεὶς ὑπὸ τῶν ἐπιτυχιῶν του, ὑπερηφανευθεὶς διὰ τὰς νίκας του, ἀπέβη εὐκολος λεία, ἓνα ἀσθενὲς πλάσμα εἰς τὰς χεῖρας τῆς γοήσεως. Ἐὰν ἐπιμένωμεν τόσον διὰ γεγνότα εἰς πάντας γνωστά, τοῦτο γίνεται μόνον καὶ μόνον διὰ νὰ προτάξωμεν τὸν πρόλογον τοῦ δράματος, τὸ ὁποῖον ἐξελίχθη, καὶ τοῦ ὁποίου τὰ πρωταγωνιστοῦντα πρόσωπα εἶνε ὁ Ἀντώνιος καὶ ἡ Κλεοπάτρα.

Ἐνα δράμα! Οὐδέποτε ἡ λέξις ἐχρησιμοποιήθη καλλίτερον. Ἄλλως τε,

1) Ὁ Βαρῶνος *Prokesch-Osten*, ὁ γνωστὸς αὐστριακὸς διπλωμάτης καὶ ἱστορικός, ὑπῆρξεν εἰς τῶν post mortem ἐραστῶν τῆς Κλεοπάτρας, ὅπως ὁ διάσημος Γάλλος φιλόσοφος Βίκτωρ Cousin ἦτο ἐρωτευμένος μὲ τὰς ὠραίας κυρίας τῆς Σφενδόνης, καὶ ἄλλοι.

2) Πλὴν τῶν ἀνωτέρω τῇ ἀποδίδουσιν ὡς ἐραστὰς τὸν Γν. Πομπήϊον, υἱὸν τοῦ Μεγάλου Πομπηίου, καὶ τὸν βασιλέα τῶν Ἰουδαίων Ἡρώδη τὸν Μέγαν. Ἀλλὰ δὲν εἶναι ἀποδεδειγμένον ἂν οὗτοί ἀπῆλυσαν τῶν θελήτρων της.

3) *Πλουτάρχου*, Βίος Ἀντωνίου XXVII.

Τὰ μνημεῖα τέχνης, τὰ ἀνάγλυφα καὶ τὰ νομίσματα τὰ ὁποῖα ἀπεικονίζουν τὴν μορφήν της “περικαλλεστάτης τῶν γυναικῶν,” κατὰ τὸν Δίωνα Κάσσιον (XLII, 34, 4), δὲν δεικνύουσιν ἐξαιρετικὸν κάλλος, ἀλλ' ὠραίαν μορφήν ἐκφράζουσιν περισσοτέραν σύνεσιν καὶ δραστηριότητα.

ἦτο δυνατόν ποτε οἱ τέλει οὗτοι καλλιτέχναι νὰ ἀποθάνωσιν, ὥς οἱ κατενότεροι τῶν θνητῶν!

Καὶ οἱ δύο εἶχον ἀποφασίσῃ τὴν αὐτοκτονίαν.

Ὁ Ἀντώνιος ἐγνώριζεν ὅτι τὰ ἐγχειρίδιόν του θὰ τοῦ ἦτα πιστόν, καὶ ὅτι ὅταν ἔπρεπε, θὰ ἐγγώριζε νὰ ἀποθάνῃ ὥς ἀληθοῦς στρατιώτης. ἂν εἰς τὰ πεδία τῶν μαχῶν ἐβράδυνε νὰ εὔρῃ τὸν θάνατον, τὸν ὁποῖον ἤνχετο. Ἡ Κλεοπάτρα ἐπίσης, ἐδοκίμασε νὰ αὐτοκτονήσῃ διὰ τοῦ ἐγχειριδίου. Ἀλλ' ὁ Προκούλειος, φίλος καὶ ἀπεσταλμένος τοῦ Ὀκταβιανοῦ, ἤρπασεν αὐτὸ ἀπὸ τῆς χειρὸς της, ἀφαιρέσας συνάμα ἐκ τῶν διαμεριαμάτων της, πᾶν ὅ,τι ἦτο δυνατόν νὰ μεταχειρισθῇ πρὸς τὸν σκοπὸν τούτον. Ἀλλ' ἡ Κλεοπάτρα ἀπεφάσισε νὰ αὐτοκτονήσῃ καὶ οὐδεὶς ἠδύνατο νὰ τὴν ἀποτρέψῃ. Ὑπελείπεται μόνον τὸ μέσον. Ἀλλὰ τῆς γυναικὸς ταύτης, τῆς ὁποίας ἡ ζωὴ ἦτο γεμάτη ἀπὸ αἰσθητικὴν, παίαν ἐκλογὴν καὶ ποίαν προτίμησιν θὰ τῆς ὑπηγόρευεν ἡ γόνιμος φαντασία της.

Ἐπειδὴ ἡ ἀσχημία καὶ οἱ πόνοι τῆς προξένουν ἐξ ἴσου φρίκην, αὕτη δὲν θὰ καταφύγῃ εἰς τὸ δηλητήριον, τὸ ὁποῖον προκαλεῖ σισπιάσεις καὶ φοβεράς ἀλγηδόνας. Ἡ φιλάρεσκος γυνὴ δὲν ἠδύνατο νὰ συνηθίσῃ εἰς τὴν ἰδέαν ταύτην, πολὺ δὲ ὀλιγώτερον ἡ καλλιτέχνις, ἡ ὁποία ἀνεξήτει νέας ἀπολαύσεις, ὀνειροπολοῦσα τὴν ὑπερτάτην ἡδονὴν προτοῦ κοιμηθῇ τὸν αἰώνιον ὕπνον.

Πρὸς στιγμὴν ἐπίστευσεν ὅτι παρετήρησε ψυχρότητα τινα τοῦ Ἀντωνίου. Οὗτος δὲ δύσπιστος καὶ καχύποπτος, ἀδεξίως ἀπέκρινε τοὺς φόβους του, μήπως ἡ ἐρωμένη του τὸν δηλητηριάσῃ. Ὅσάκις δὲ ἔτρωγε μετ' αὐτῆς τὴν ἐξηυτέλιζεν, αὕτη πρώτη νὰ γεύεται ἐκ τῶν παρατιθεμένων τροφῶν. Ἡ Κλεοπάτρα ἐγέλα μὲ τοὺς φόβους του καὶ τὰς προφυλάξεις του. Ἡμέραν τινὰ κατὰ τὸ γεῦμα, διηγεῖται ὁ Πλίνιος,¹ ἐστεφάνωσε τὸ μέτωπόν της μὲ ἄνθη δηλητηριασμένα. Παρὰ τοῖς Ῥωμαίοις ὑπῆρχεν ἡ συνήθεια, - τῆς ὁποίας δύσκολον εἶνε νὰ ἐξηγήσωμεν τὴν καταγωγὴν, - νὰ μαδῶσι τὰ ἄνθη τῶν στεφάνων εἰς τὰ κύπελλα τοῦ οἴνου, καὶ ἔπειτα νὰ πίνωσιν ἐξ αὐτοῦ. Ἡ συνήθεια αὕτη ὠνομάζετο “*πίνειν τοὺς στεφάνους*”, (*Coronas bibere*). Περὶ τὸ τέλος λοιπὸν τοῦ γεύματος ἡ Κλεοπάτρα ἔδωκεν εἰς τὸν Ἀντώνιον νὰ πῇ τοὺς στεφάνους. Οὗτος συγκατένευσε καὶ ἦτο ἑτοιμὸς νὰ φέρῃ τὸ κύπελλον εἰς τὰ χεῖλη του, ὅποτε ἡ Κλεοπάτρα ἀρπάσασα τὸν βραχιόνά του “*Γνωρίζεις, εἶπε, τὴν γυναῖκα, ἐναντίον τῆς ὁποίας τρέφεις ἀδύκτους ὑπονοίας; Ἐὰν ἠδυνάμην νὰ ζήσω ἄνευ σοῦ, Ἄρχον, θὰ μοῦ ἔλλειπον, αἱ εὐκαιροίαι καὶ τὰ μέσα;*” Καὶ ταῦτοχρόνως διέταξε νὰ ὀδηγήσωσι δοῦλόν τινα, εἰς τὸν ὁποῖον διέταξε νὰ πῇ ἀπὸ τὸ ποτήριον τοῦ Ἀντωνίου. Ὁ δυστυχὴς ἔπινε τὸ μοιραῖον ποτὸν καὶ μετ' ὀλίγον ἐξεψύχει.

Ὁ ὑπαινιγμὸς οὗτος ἀποτελεῖ τοῦλάχιστον μίαν ἀπόδειξιν ὅτι ἡ βασίλισσα τῆς Αἰγύπτου ἐγνώριζε τὴν χρῆσιν τῶν δηλητηρίων καὶ ἰῶν² καὶ ὅτι

1) Πλίνιον, *Nat. Hist.* XXI, 9.

2) Εἰς τὸ ἔργον του «*Etude sur la mort de Cléopâtre*», ὁ καθηγητὴς τῆς Πατρικῆς Σχολῆς τῆς Νάντης, Dr Viand - Grand - Marais, ἀναφέρει ὅτι ἡ Κλεοπάτρα, ἐνη-

προητοιμάζετο ἤδη νὰ καταφύγῃ εἰς τὸ μέσον τοῦτο τῆς αὐτοκτονίας. Μήπως ἄλλως τε δὲν ἐπειραματίζετο πρὸς ἀνακάλυψιν τοῦ μυστικοῦ νὰ ἀποθάνῃ ἄνευ πόνου! Πρέπει νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι οἱ ἐγκληματαίαι ἦσαν πολυάριθμοι τὴν ἐποχὴν ἐκείνην εἰς τὴν χώραν τοῦ Νείλου, διότι καθ' ἐκάστην ἐγένοντο νέα πειράματα, διευθυνόμενα μετὰ τῆς μεγαλειέρας λεπτολογίας ὑπὸ τοῦ ἰδιατέρου ἱατροῦ τῆς Κλεοπάτρας Ὀλύμπου, ὅστις θὰ καυχῇ ἄργότερον ὅτι ἐπρομήθευσεν εἰς τὴν βασίλισσαν τὸ μέσον νὰ διαφύγῃ τὸ μαρτύριον.

Ἐκ τῶν πειραμάτων τούτων ἐβεβαιώθη ἡ Κλεοπάτρα ὅτι τὰ δηλητήρια, τῶν ὁποίων τὸ ἀποτέλεσμα ἦτο ταχύτερον, προυνάλουν τρομεροὺς πόνους καὶ φρικτὰ παραμόρφωσιν, ἐνῶ τὰ ἡπιώτερα, ἐφόνευον μὲν βραδύτερον, ἀλλὰ προῦκάλουν ὀλιγωτέρας ἄλλοιώσεις. Ἀκολουθῶς ἐπεδόθη εἰς τὸν πειραματισμὸν τῶν ἰῶν, καὶ ἐπὶ παρουσίᾳ τῆς ἐγένοντο δοκιμαὶ πολλῶν εἰδῶν ἐπὶ διαφόρων προσώπων. Ἐσχημάτισε λοιπὸν τὴν βεβαιότητα ὅτι τὸ δῆγμα τῆς ἀσπίδος εἶναι τὸ μόνον, τὸ ὁποῖον χωρὶς νὰ προξενῇ οὔτε σπασμοὺς οὔτε ἄλγος, προκαλεῖ νάρκησιν συνοδευομένην ὑπὸ ἐλαφρᾶς μόνον ἐφιδρώσεως τοῦ προσώπου καὶ βαθμιαίας ἐξασθενήσεως πασῶν τῶν αἰσθήσεων καὶ ὁδηγεῖ εἰς ἓνα θάνατον πόσον γλυκύν, ὥστε οἱ ἐν τοιαύτῃ καταστάσει διατελοῦντες, ὁμοιάζουσι πρὸς πρόσωπα βαθέως κοιμώμενα, τὰ ὁποῖα θὰ δυσηρεστοῦντο, ἐάν τις ἀφύπνιζεν· ἢ ἐτάραττε τὸν ὕπνον των.¹

Καὶ ἡ ἀπόφασις τῆς Κλεοπάτρας ἐλήφθη ἀμέσως. Θὰ ἀπέθνησκεν οὐχὶ διὰ τοῦ ἐγχειριδίου, πολλάκις ἀπίστου, οὔτε διὰ τοῦ δηλητηρίου, τὸ ὁποῖον θὰ ἡλλοίονε τὰ χαρακτηριστικά της. Θὰ κατέφευγεν εἰς τὸν ἰὸν τῆς ἀσπίδος.²

σχολήθη μὲ τὰς ὥραιας τέχνας, μάλιστα δὲ μὲ τὴν ἱατρικὴν, καὶ μνημονεύει πλὴν τῶν ἐρωτικῶν ἐπιστολῶν τῆς (Epistolae eroticae), καὶ πόνημά τι ἐπὶ τῶν καλυντικῶν φαρμάκων τοῦ προσώπου (De medicaminae faciei), καθὼς καὶ πραγματείαν πινὰ τῶν γυναικείων νοσημάτων (De morbis mulierum).

1) Τὸ σχετικὸν χωρίον τοῦ Πλουτάρχου (Βίος Ἀντωνίου LXXI), ἔχει ὡς ἑξῆς: "Κλεοπάτρα δὲ φαρμάκων θανασίμων συνῆγε παντοδαπὰς δυνάμεις, ὧν ἐκάστης τὸ ἀνώδυνον ἐλέγχουσα, προῦβαλε τῷ θανάτῳ φρουρουμένοις. Ἐπεὶ δ' ἑώρα τὰς μὲν ὠκυμῶρους τὴν ὀξύτητα τοῦ θανάτου δι' ὀδύνης ἐπιφερούσας, τὰς δὲ πραοτέρας τάχος οὐκ ἐχούσης, τῶν θηρίων ἐπειρᾶτο. Θεωμένης αὐτῆς ἑτερον ἑτέρῳ προσφερόντων ἐποίησε δὲ καὶ τοῦτο καθ' ἡμέραν, καὶ σχεδὸν ἐν πᾶσι, μόνον εὑρίσκει τὸ δῆγμα τῆς ἀσπίδος, ἄνευ σπασμοῦ καὶ στεναγμοῦ κἄρον ὑπνώδην καὶ καταφορὰν ἐφελκόμενον, ὑδρωπὶ μαλακῶ τοῦ προσώπου καὶ τῶν αἰσθητηρίων ἀμαυρώσεις παραλυομένην ῥαδίως καὶ δυσχεραίνοντων πρὸς τὰς ἐξεγέρσεις καὶ τὰς ἀνακλίσεις, ὥσπερ οἱ βαθέως καθεύδοντες".

2) Ἡ ἀσπίς ἀνήκει εἰς τὴν οἰκογένειαν τῶν ἐχιδνῶν. Τὸ σῶμα τῆς εἶναι ἐπίμηκες ἐξωγκωμένον κατὰ τὴν κοιλίαν κεκαλυμμένην διὰ φολίδων καὶ ἡ οὐρά της καταλήγει εἰς ἄκρον αἰχμηρόν. Ἡ κεφαλὴ της εἶναι μικρά, μὲ στόμα εὐρύ, ἔχει δὲ τὴν ιδιότητα νὰ ἐπεκτείνῃ καταπληκτικῶς τὸ πρόσθιον μέρος τοῦ λαιμοῦ της, ἰδίως δὲ ὅταν ὀργισθῇ ἢ φοβηθῇ. Ἦτο γνωστὴ ἀπὸ τὸν ἀρχαιοτάτων χρόνων. Ὁ Ἀριστοτέλης ἀναφέρει καὶ περιγράφει αὐτήν, ὁ δὲ Γαληνός, ἀναφέρει ὅτι οἱ ὑπ' αὐτῆς δακνόμενοι ἀπέθνησκον. Οἱ γόητες Ἰνδοί, Πέρσαι καὶ Αἰγύπτιοι, περιφερόμενοι ἀνὰ τὰς ἀγοράς,

Φαίνεται ὅτι ἡ θανατηφόρος ἐνέργεια τοῦ δῆγματος αὐτῆς ἦτο γνωστὴ κατὰ τὴν ἀρχαιότητα. Καθ' ὅσον καὶ δημοσίᾳ ἐξετελοῦντο θανατικαὶ δι' αὐτῆς ποιναί, ἀναφέρεται δὲ ὅτι Δημήτριος ὁ Φαληρεὺς, κατεδικάσθη τῷ 283 π. Χ. εἰς τὸν διὰ δῆγματος ἀσπίδος θάνατον,¹ χορηγηθείσης τῆς ἐπικείας ταύτης, διὰ τὰς πολυτίμους αὐτοῦ ὑπηρεσίας, διότι ὁ ἔξ αὐτῆς θάνατος, ἐθεωρεῖτο ὡς ὁ γλυκύτερος πάντων τῶν γνωστῶν. Ἀέτιος ὁ Ἀμιδηνός, περίφημος ἰατρὸς τοῦ ἔκτου μ. Χ. αἰῶνος, κατέλιπεν ἡμῖν ἀριστοτεχνικὴν περιγραφὴν τῆς συμπτωματολογίας τῶν ἀσπιδοδῆκτων.

* *

Ἄλλ' ἃς διηγηθῶμεν κατ' ἀρχὰς τὰς περιστάσεις, ὑπὸ τὰς ὁποίας συνετέλεσθη τὸ δράμα, ἀκολουθοῦντες τὴν κοινοτέραν παράδοσιν, ἀναφερομένην ὑπὸ τοῦ Πλουτάρχου.

“ Μετὰ τοὺς ὀλοφυρμούς, λέγει ὁ Πλούταρχος,² στέψασα καὶ κατασπασθεῖσα τὸν τάφον τοῦ Ἀντωνίου, διέταξε νὰ τῇ ἐτοιμάσωσι λουτρόν. Ἀφοῦ δὲ ἐλούσθη, ἔπεσεν εἰς τὴν κλίνην της, λαβοῦσα λαμπρὸν πρόγευμα. Τότε προσῆλθέ τις ἐκ τῶν ἀγρῶν κομίζων κιβώτιόν τι πρὸς αὐτήν. Ἐρωτηθεὶς ὑπὸ τῶν φρουρῶν τί φέρει, ἤνοιξεν αὐτὸ καὶ ἀφαιρέσας τὰ φύλλα, ἔδειξεν ὥραϊα σῦκα. Ἐπειδὴ δὲ ἐκεῖνοι ἐθαύμασαν αὐτά, μειδιάσας ἐκεῖνος τοῖς εἶπε νὰ λάβωσιν, ἐὰν θέλωσιν. Ἐκεῖνοι ὅμως πιστεύσαντες, τὸν ἀφῆκαν νὰ εἰσέλθῃ. Ἐν τῷ μεταξὺ τούτῳ ἡ Κλεοπάτρα, ἔστειλεν ἐσφραγισμένην ἐπιστολὴν εἰς τὸν Καίσαρα, ἀπομακρύνασα δὲ πάντας πλὴν δύο θεραπαινίδων της ἔκλεισε τὰς θύρας. Λαβὼν ταύτην ὁ Καῖσαρ καὶ ἰδὼν τὰς παρακλήσεις αὐτῆς ὅπως ταφῇ μετὰ τοῦ Ἀντωνίου, ταχέως ἠννόησε τὶ συνέβη. Κατ' ἀρχὰς ἠθέλησεν ὁ ἴδιος νὰ τρέξῃ εἰς βοήθειαν, ἔπειτα ὅμως ἔστειλε ταχέως ἄλλους νὰ ἴδωσι τὶ συμβαίνει. Ἄλλ' ὁ θάνατος ἐπῆλθε ταχύτατα. Διότι δρομαίως ἐλθόντες ἐκεῖνοι, καὶ ἰδόντες ὅτι οἱ φύλακες οὐδὲν εἶχον ἀντιληφθῇ, ἤνοιξαν τὰς θύρας καὶ εὗρον αὐτὴν ἀποθανοῦσαν ἐπὶ χρυσῆς κλίνης

τὰς πανηγύρεις καὶ ἐν γένει ἀνὰ τὰς δημοσίας συγκεντρώσεις, μὲ ἀσπίδας γυμνασμένας, ἐξετέλουν διάφορα θαύματα.

Τῆς ἀσπίδος εἶναι 4 εἶδη γνωστά. Τρία ἰθαγενῇ τῆς Ἀφρικῆς καὶ ἐν τῶν Ἰνδιῶν. Τὸ εἶδος ἀσπίς ἢ διοπτροφόρος (aspis tripidians), εἶνε λίαν διαδεδομένη ἐν Ἀφρικῇ, ἰδίως δὲ ἐν Αἰγύπτῳ. Ὁ χρωματισμὸς της εἶνε ὑποκίτρινος, ἢ δὲ κεφαλὴ της κοσμεῖται διὰ σειρᾶς ἐρυθρῶν καὶ ὑποφαίων ῥαβδώσεων. Ὑπὸ τῶν ἰθαγενῶν τῆς Ἀφρικῆς καλεῖται νάγια ἢ νόγια.

Ἡ ἀρχαία ἱατρικὴ διέκρινε τρία διάφορα εἶδη: Ἀσπίδα τὴν πτυάδα, ἀσπίδα τὴν χειρσαίαν, καὶ ἀσπίδα τὴν χελιδοναίαν, ἥτις ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ εὐρίσκεται εἰς τὰς ὄχθας τῶν ποταμῶν. Ὡνομάσθη δὲ ἀσπίς ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων, διότι ἀγαπᾷ νὰ τοποθετῇ τὸ σῶμα της κυκλικῶς, ἰδίως ὅταν προσβάλλεται, ἢ δὲ κεφαλὴ της ἀνυψουμένη εἰς τὸ μέσον τοῦ κύκλου, τὸν ὁποῖον σχηματίζει, παρίστανε ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον οἱ Ῥωμαῖοι ἐκάλουν umbō ἥτοι τὸν ὀμφαλὸν τῆς ἀσπίδος.

1) Διογένης. Λαερτ. V, 78.

2) Πλουτάρχου, Βίος Ἀντωνίου, LXXXVI.

καὶ βασιλικῶς ἐστολισμένην. Ἐκ δὲ τῶν δύο μετ' αὐτῆς θεραπαινίδων, ἡ μὲν καλουμένη Εἰρὰς ἀπέθνησκε παρὰ τοὺς πόδας της, ἡ δὲ ἄλλη ἡ Χάρμιον, μόλις ἰσταμένη εἰς τοὺς πόδας της, καὶ βαρεῖαν ἔχουσα τὴν κεφαλὴν, ἐτοποθέτει τὸ διάδημα τῆς βασιλίσσης. Εἷς τινὰ δὲ ὅστις τῇ εἶπε: “Καλὰ εἶνε ταῦτα Χάρμιον;”, ἐκείνη ἀπεκρίθη “Κάλλιστα καὶ πρόποντα εἰς τὴν ἀπόγονον τοσούτων βασιλέων”. Καὶ χωρὶς ἄλλο τι νὰ προσθέσῃ ἔπεσε παρὰ τὴν κλίνην.”.

Τὸ βέβαιον εἶνε ὅτι οὐδεὶς ἐγνώρισεν οὔτε ἔμαθε τί συνέβη. Διότι τὰ τρία πρόσωπα, τὰ μόνα παρόντα κατὰ τὴν ὥραν τοῦ δράματος ἀπέθανον ἐντὸς βραχυτάτου χρονικοῦ διαστήματος, καὶ παρέλαβον μεθ' ἑαυτῶν τὸ μυστικὸν τοῦ τραγικοῦ των τέλους.

Ὑπάρχουσιν ὅμως καὶ μερικαὶ ἀντιρρήσεις ἐπὶ τῶν ἀνωτέρω.

Εἶνε γνωστὸν ὅτι ὁ Καῖσαρ, ἐπεθύμει ὅπως ἡ Κλεοπάτρα ἀποτελέσῃ τὸν κυριώτερον στολισμὸν τοῦ θριάμβου του, καὶ ἐπομένως θὰ ἔδωκεν αὐστηροτάτας διαταγὰς πρὸς ἐπαγρύπνησίν της. Πῶς λοιπόν, ἰσχυρίζονται τινες, νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι ἡ Κλεοπάτρα ἠδύνατο νὰ συνεννοηθῇ μετὰ τῶν ἑξῶ; Καὶ πῶς ἓνας χωρικός κατώρθωσε νὰ εἰσέλθῃ εἰς τὰ διαμερίσματα της, μόνον καὶ μόνον, διότι ἐπέδειξεν εἰς τοὺς φρουροῦντας αὐτὴν τὸ κἀνίστρον μὲ τὰ σῦκα;

Ἀλλὰ τοῦτο δὲν εἶνε καὶ σοβαρὸν ἐπιχείρημα. Διότι ἠδύνατο κάλλιστα νὰ ἑξαπατήσῃ τὴν προσοχὴν τῶν φρουρῶν της καὶ νὰ προμηθευθῇ μίαν ἀσπίδα καθ' οἷονδήποτε τρόπον. Τοῦτο ἄλλως τε, βεβαιοῖ καὶ ὁ Florus,¹ λατῖνος ἱστορικός σύγχρονος τοῦ Τραϊανοῦ, λέγων: “Ὅταν αὕτη ἀντελήφθῃ ὅτι οὐδὲν εἶχε νὰ ἐλπίζῃ παρὰ τοῦ νικητοῦ, καὶ ὅταν ἠγνόησεν ὅτι θὰ ἀπετέλει τὸ στόλισμα τοῦ θριάμβου του, ἐπωφελήθη τῆς ἀπροσεξίας τῶν φρουρῶν της καὶ ἀπεσύρθη εἰς τὸν τάφον τῶν βασιλέων. Ἐκεῖ ἐνδυθεῖσα τὰ πολυτιμώτερα τῶν ἐνδυμάτων της καὶ ἀρωματισθεῖσα μὲ τὰ λεπτότερα ἀρώματα, ἐκάθισε κοντὰ εἰς τὸν Ἀντώνιον ἐπὶ τινος ἔδρας, καὶ πλησιάζουσα εἰς τὰς φλέβας της τοὺς ὄφεις τοὺς ὁποίους ἐξηρέθιζεν, ἐμολύνθη ἀπὸ τὸ δηλητήριόν των, τὸ ὁποῖον τῆς ἐστέρησε τὴν ζωὴν καὶ τὴν ἔρριψεν εἰς μίαν ληθαρχικὴν χαύνωσιν.”.

* *

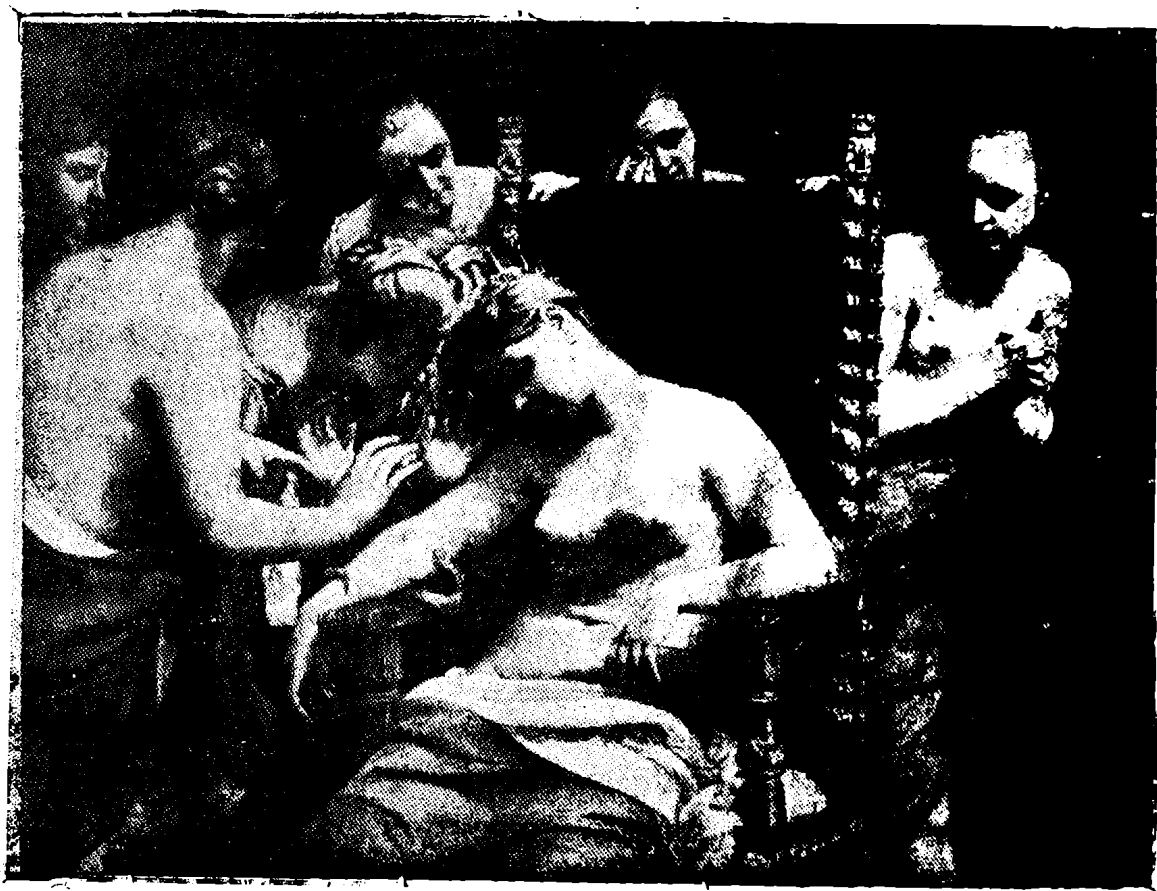
Φαίνεται ὅτι καὶ κατὰ τὴν ἀρχαιότητα, ὅπως καὶ σήμερον, ὑπῆρχον διαφοροὶ παραδόσεις, περὶ τοῦ τρόπου τοῦ θανάτου τῆς Κλεοπάτρας. Διότι εὐθὺς μετὰ τὰ ἀνωτέρω, ὁ Πλούταρχος² προσθέτει τὰς ἑξῆς:

“Ὑπῆρχον οἱ διατεινόμενοι ὅτι ἡ ἀσπίς ἐκομίσθη ἐντὸς κἀνίστρου ὑπὸ τὰ σῦκα, κατὰ διαταγὴν τῆς Κλεοπάτρας, τῆς ὁποίας τὸ σχέδιον ἦτο, ἐνῶ θὰ ἐλάμβανε τὰ σῦκα ἀπὸ τοῦ κἀνίστρου νὰ δαγκαθῇ ὑπ' αὐτῆς χωρὶς νὰ

1) *Florus*. (βιβλ. IV, 2).

2) Αὐτόθι, LXXXVI.

τὴν βλέψη. Ἄλλ' ὅτι ἅμα τὴν εἶδεν, ἐγύμνωσε τὸν βραχίονά της καὶ τὸν προσέφερε νὰ τὸν δαγκάσῃ. Ἄλλοι ἔλεγον ὅτι ἐφύλλαττε τὴν ἀσπίδα ἐντὸς φιάλης, τὴν ὁποίαν ἀφοῦ ἐξηρέθησε διὰ χουσῆς ἡλακώτης ὥρμησεν αὐτὴ καὶ τὴν ἐδάγκασεν εἰς τὸν βραχίονα. Τὸ βέβαιον εἶνε ὅτι οὐδεὶς γνωρίζει τὴν ἀλήθειαν. Διότι ἐλέχθη ἐπίσης ὅτι τὸ δηλητήριον ἔκρουπεν ἐντὸς βελόνης τινος τῆς κομώσεώς της. Οὐδεμία ὅμως κηλὶς ἐφάνη εἰς τὸ σῶμα της. Μόνον ἔλεγον ὅτι εἶδον ἵχνη τινὰ αὐτῆς πρὸς τὸ μέρος τῆς θαλάσσης ὅπου ἔβλεπε τὸ δωμάτιον καὶ ἠνοίγοντα τὰ παράθυρα. Ἄλλοι πάλιν ἔλεγον ὅτι ὁ βραχίων τῆς Κλεοπάτρας ἐφάνη φέρον δύο λεπτὰ καὶ ἑλαφρὰ κεντήματα.,

Ὁ θάνατος τῆς Κλεοπάτρας. Περίφημος Πίναξ τοῦ Guido Canlassi τοῦ λεγομένου Cagnacci, ἐν τῷ Μουσείῳ τῆς Βιέννης.

Εἰς τὰ ἀνωτέρω εἶνε ἀνάγκη νὰ προσθέσωμεν καὶ τὴν ἐξῆς λεπτομέρειαν. Ὄταν πρὸ ὀλίγου ὁ Καῖσαρ μετέβη πρὸς αὐτὴν διὰ νὰ τὴν παρηγορήσῃ, “τὴν εὔρεν ἐξηπλωμένην ἐπὶ τινος μικρᾶς κλίνης, λίαν ἀτημέλητον. Μόλις δ’ εἰσῆλθεν οὗτος, ἐκείνη μολονότι ἐφόρει ἀπλοῦν χιτῶνα, ἀνεπήδησε γοργῶς ἀπὸ τῆς κλίνης καὶ προσέπεσεν εἰς τοὺς πόδας του, ἔχουσα τὸ πρόσωπον φρικωδῶς ἠλλοιωμένον, τὰ μαλλιά της σκορπισμένα, τὴν φωνὴν τρέμουσαν, καὶ τὸ βλέμμα ἐσβεσμένον. Τὸ στήθος της ἐφαίνετο μωλωπισμένον καὶ ἐν γένει τὸ σῶμα της δὲν ἦτο εἰς καλλιτέραν κατάστασιν ἀπὸ πνεῦμα της.”¹

1) Αὐτόθι, LXXXIII.

Μετὰ τὰς λεπτομερείας ταύτας, εἰλημμένας παρὰ τοῦ Πλουτάρχου,¹ ποῖον πρέπει νὰ πιστεύσωμεν; Ἐκείνους ποῦ ἔγραψαν ὅτι δὲν ἐφαίνετο οὐδὲν ἵχνη τοῦ δῆγματος, ἢ τοὺς ἰσχυριζομένους ὅτι εἶδον δύο ἐλαφρὰ κεντήματα ἐπὶ τοῦ βραχίονος τῆς Κλεοπάτρας; Οὐδεὶς ἀρνεῖται ὅτι ὁ ὄφης ἐκομίσθη ἔξωθεν, καὶ πάντες συμφωνοῦσιν ἐπὶ τοῦ ζητήματος τούτου. Καὶ ὅμως γενομένης λεπτομεροῦς ἐρεῦνης, δὲν ἀνευρέθη, οὔτε εἰς τὸ δωμάτιον, οὔτε εἰς τὸν τάφον, οὔτε ἄλλου πούθεν. Ὅσον ἀφορᾷ τοὺς ἰσχυριζομένους, ὅτι εἶδον τὰ ἵχνη τῆς ἀσπίδος, εἰς τούτους τὴν ἀπάντησιν δίδει ἡ Ἀγία Γραφή,² κατὰ τὴν ὁποίαν τρία πράγματα ἐν τῷ κόσμῳ ταύτῃ δὲν ἀφίνουσιν ἵχνη τῆς διαβάσεως των. Ἦτοι: ὁ πετῶν ἀετός, ὁ διαβαίνων ἐπὶ λίθου ὄφης καὶ τὸ ταξιδεῦν πλοῖον.

* *

Ὅπως βλέπομεν, ὅλοι οἱ ἱστορικοὶ τῆς ἀρχαιότητος, συμφωνοῦσιν ὅτι ἡ Κλεοπάτρα, μὴ δυναμένη νὰ ὑποφέρῃ τὸν ἐξευτελισμὸν τῆς κατὰ τὸν θρίαμβον τοῦ Ὀκταβιανοῦ, ἠπτοκρόνησε. Διαφωνοῦσιν ὅμως καθ' ὁλοκληρίαν ὅσον ἀφορᾷ τὰ μέσα εἰς τὰ ὁποῖα κατέφυγε. Τριουτατρόπως τὸ πρόβλημα τοῦ θανάτου αὐτῆς, πολὺ ἀπέχει τῆς λύσεώς του.

Μήπως ἡ Κλεοπάτρα δὲν ἀπέθανεν, ὅπως ἐπίστευεν ἡ ἀρχαιότης δηχθεῖσα ὑπὸ ἀσπίδος; Ἡ μήπως ὑποκρύπτεται εἰς αὐτὸν μῦθος τις διασωθεὶς μέχρις ἡμῶν, τὸν ὁποῖον ἐδέχθημεν ἐλαφρῶς καὶ ἀβασανίστως; Θὰ προσπαθήσωμεν ἐπὶ τῇ βάσει σχετικῶς νεωτέρων ἐρευνῶν, νὰ διευκρινήσωμεν ταῦτο, μολοντί, εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς, ὁμολογοῦμεν ὅτι δὲν ἔρριψαν τὸ ποθούμενον φῶς ἐπὶ τοῦ σκοτεινοῦ τούτου ζητήματος.

Ἡ Κλεοπάτρα ἀπέθανε τῇ 15 Αὐγούστου τοῦ ἔτους 724 ἀπὸ κτήσεως Ῥώμης, ἦτοι τῷ 30 π.Χ. εἰς ἡλικίαν 39 ἐτῶν, βασιλεύσασα 22 ἔτη, ἐκ τῶν ὁποίων τὰ 14 συνῆρξε μετὰ τοῦ Ἀντωνίου.

Ὁ Αἰατίνος πατητῆς Προπερτίου,¹ βεβαιοῖ ὅτι ἡ βασίλισσα τῆς Αἰγύπτου, ἀπέθανεν ὑπὸ τοῦ ὄφεως. Ἀφοῦ δὲ ἐγέμισε τὴν μνήμην τῆς με ὕβρεις περὶ τῶν ὁπρίων οἱ ἱστορικοὶ οὐδὲ λέξιν ἀναφέρουσι, προσθέτει:

Brachia spectavi sacris ad morsa colubris
et trahere occultum, membrīs, soporis iter.²

1) Ἡ ὑπὸ τοῦ Δίωνος Κασσίου, ἀναφερομένη παράδοσις, διαφέρει κατὰ τι τῆς τοῦ Πλουτάρχου, συνταχθεῖσα, ὡς γνωστόν, ἐπὶ τῇ βάσει τῆς μαρτυρίας τοῦ ἰδιαίτερου ἱατροῦ τῆς Κλεοπάτρας, Ὀλύμπου, ὅστις ὡς ἀναφέρει ὁ Πλούταρχος (Βίος Ἀντωνίου, LXXXII), ἔγραψε πραγματείαν τινὰ περὶ τοῦ θανάτου αὐτῆς.

2) Παροιμιῶν XXIV, 19. "Τρία δὲ ἐστὶν ἀδύνατά μοι νοῆσαι Ἰχνη αἰετοῦ πετομένου, καὶ ὁδοὺς ὄφεως ἐπὶ πέτρας, καὶ τρίβους νηὸς ποντοπορεύσεως", Παραδέχεται ὅμως ὅτι τὸ δῆγμα τῆς ἀσπίδος εἶνε ἀθεράπευτον. "Θυμὸς ἀσπίδων ἀνιάτας." (Δευτερονομίου, κεφ. XXXII, 33).

3) Ὁ Σέξτος Προπερτίου ἐγεννήθη περὶ τὰ 51 π. Χ. καὶ ἀπέθανε τῷ 14 π. Χ. Ἦτο ἄρα εἰκοσαετῆς περίπου κατὰ τὸν θάνατον τῆς Κλεοπάτρας.

4) Προπερτίου, Ἐλεγεῖαι, Βιβλ. II, 11.

Ἦτοι: “Εἶδον τοὺς βραχίονας της δαλγκαμένους ὑπὸ βδελυρῶν ὄψεων, καὶ τὸ μέρος διὰ τοῦ ὁποίου ὁ θανατηφόρος ὕπνος ὀλίσθησε κορυφὰ εἰς τὰ μέλη της.” Πολλοὶ ζωγράφοι καὶ γλύπται, ἐμπνευσθέντες ἐκ τοῦ θανάτου τῆς Κλεο-

Ὁ θάνατος τῆς Κλεοπάτρας. Περίφημος Πίναξ τοῦ Giovanni Pedrini τοῦ λεγομένου Giampietrino, ἐν τῷ Μουσείῳ τοῦ Λούβρου.

πάτρας, παρέμειναν πιστοὶ εἰς τὴν ἀρχαίαν παράδοσιν, ἥτοι τὸν δι’ ἀσπίδος θάνατον. Διαφωνοῦσιν ὅμως ὅσον ἀφορᾷ τὸ μέρος εἰς τὸ ὁποῖον ἐδήχθη ἡ Κλεοπάτρα. Καὶ ἄλλοι μὲν παριστάνουσιν αὐτὴν δακνομένην εἰς τὸν βραχίονα, ἄλλοι εἰς τὸ πρόσθιον τῆς μασχάλης καὶ ἄλλοι, οὗτοι δὲ εἶνε οἱ καὶ περισσότεροι, εἰς τὸν μαστὸν παρὰ τὴν θηλήν. Βεβαίως οὗτοι ἀπομακρύνονται τῆς διηγήσεως τοῦ Πλουτάρχου, ἀλλ’ εἶνε καταφανὲς ὅτι ἡ σκηνὴ αὕτη τοῦ δήγματος εἰς τὸν μαστὸν, παρέχει τὰς μᾶλλον γοητευτικὰς καὶ

αἰσθητικὰς εἰκόνας. Δικαιολογεῖ δὲ τὴν ἄποψιν τῶν ταύτην ἡ μαρτυρία τοῦ διασέμου ἱατροῦ τοῦ ἐβδόμου αἰῶνος Παύλου τοῦ Αἰγινήτου, στηριζομένου εἰς τὴν αὐθεντίαν τοῦ Γαληνοῦ, χωρὶς ἐν τούτοις νὰ καθορίζη, πόθεν ἠρύσθη τὸ σχετικὸν χωρίον. Ἄλλως τε εἶνε καὶ ὁ μόνος ὅστις ἔγραψεν ὅτι ἡ Κλεοπάτρα ἐδήχθη εἰς τὸν ἀριστερὸν μαστόν.

Οἱ ζωγράφοι: Guido Canlassi Cagnacci, ἐν τῷ πίνακι αὐτοῦ (Μουσεῖον Βιέννης) παριστᾷ αὐτὴν δακνομένην εἰς τὸν δεξιὸν βραχίονα. Ὁ Giovanni Pedrini Giampietrino (Μουσεῖον τοῦ Λούβρου), εἰς τὴν θηλὴν τοῦ ἀριστεροῦ μαστοῦ. Ὁ Paulo Caliori Veronese (Πινακοθήκη Μονάχου), καὶ ὁ Angiolo Bronzino (Galerie Borghése ἐν Ῥώμῃ) εἰς τὸν δεξιὸν μαστόν, καὶ ἄλλοι ἄλλως. Ἐπίσης εἰς τὸ Μουσεῖον τῆς Νάντης, ὑπάρχει θαυμάσιον ἔργον γλυπτικῆς φέρον τὴν ὑπογραφὴν *Ducommun du Locle*, παριστάνον τὴν κλασσικὴν σκηνὴν τοῦ δήγματος τῆς ἀσπίδος.

Ἐκ δὲ τῶν ποιητῶν, ὁ Σαιξπηρὸς παραδείγματος χάριν, ὅστις ἐνεπνεύσθη κατὰ μέγα μέρος ἀπὸ τῆς κοινῆς παραδόσεως, ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ Πλουτάρχου καὶ ἔγραψε τὴν τραγωδίαν Ἀντώνιος καὶ Κλεοπάτρα, παρουσιάζει αὐτὴν πρῶτον δακνομένην εἰς τὸν μαστόν καὶ ἔπειτα ὑπὸ ἄλλης ἀσπίδος εἰς τὸν βραχίονα.

Ὁ Δουδοβῆκος Moreri¹ καὶ ὁ Fegur ἐπίσης εἰς τὸν μαστόν. Οἱ δὲ συγγραφεῖς τοῦ *Dictionnaire d' Histoire Naturelle*, ἀποβλέποντες εἰς μεγαλύτεραν ἀκρίβειαν, γράφουσιν ὅτι ἐδήχθη “ἄνω τῆς θηλῆς τοῦ ἀριστεροῦ μαστοῦ,,.

Ὅσον ἀφορᾷ τοὺς συγχρόνους ποιητάς, ὄντας πάντας εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τοῦ Αὐγούστου, οὗτοι συνεφώνουν μετὰ τοῦ Κυρίου τῶν. Κατὰ τὸ λέγειν τοῦ Σουετωνίου,² καὶ αὐτὸς ὁ Αὐγούστος, δὲν ἦτο βέβαιος κατὰ τίνα τρόπον ἀπέθανεν ἡ αἰχμάλωτός του. Ὑπωπτεύετο ὅμως ὅτι ἐδηλητηριάσθη, καὶ πρὸς τοῦτο προσεκάλεσε τοὺς Ψύλλους, διατάξας αὐτοὺς νὰ ἀπο-

1) *Grand Dictionnaire Historique*.

2) Σουετωνίου, Αὐγούστος, XVII. « . . . etiam Psyllos admovit qui venenum ac virus exsugerent, quod periisse morsa aspidis putabatur ».

Οἱ Ψύλλοι οὗτοι, ἦσαν λαὸς τῆς Βορείου Ἀφρικῆς, κατοικῶν τὰ παράλια τῆς Μεγάλης Σύρτης, πρὸς Δυσμὰς τῶν Νασαμώνων, λαβὼν τὸ ὄνομα ἀπὸ τοῦ πρώτου αὐτοῦ βασιλέως Ψύλλου. Περὶ αὐτῶν ἐλέγετο ὅτι διὰ γοητειῶν καθίστων ἀκίνδυνα τὰ ἰοβόλα δῆγματα τῶν ὄφρων τῆς χώρας τῶν, καὶ ἐγνώριζον νὰ ἀπομυζῶσι τὰ δηλητηριασμένα τραύματα.

Ὁ Κέλσος ἀναφέρει τὰ ἐξῆς περὶ αὐτῶν, (βιβλ. V, κεφ. 27, 3). “Βεβαίως οἱ Ψύλλοι δὲν κατέχουσιν ἰδιαιτέραν τινα ἐπιστήμην. Ἀλλ’ ἔχουν τὸ θάρρος, τὸ ὁποῖον ἀποκτᾶται διὰ τῆς πείρας. Διότι ὁ ἰὸς τῶν ὄφρων, ὅπως καὶ δηλητηρία τίνα, εἰς τὰ ὁποῖα ἰδίως οἱ Γαλάται ἐμβαπτίζουσιν τὰ βέλη τοῦ κυνηγίου, δὲν βλάπτουσι ποσῶς, ὅταν καταπίνη τις αὐτά, ἀλλὰ μόνον ὅταν εἰσέλθωσιν εἰς τὸ αἷμα. Τοιουτοτρόπως τρώγουσιν ἀκινδύνως τὴν ἔχιδναν, ἐνῶ τὸ δῆγμα τις εἶναι θανατηφόρον. . . . Ἐπομένως, ὅστις κατὰ τὸ παράδειγμα τῶν Ψύλλων, ἀπομυζήσῃ πληγὴν τινα μολυνθεῖσαν ὑπὸ τοιούτου ἰοῦ, δὲν θά διατρέξῃ οὐδένα κίνδυνον. Ἀπ’ ἐναντίας θά σώσῃ τὸν δυστυχῆ. Ἀλλὰ πρὸς τοῦτο, πρέπει νὰ εἶνε βέβαιος ὅτι δὲν φέρει οὐδεμίαν πληγὴν ἢ ἀμυχήν

μυζήσωσι τὰς μικρὰς πληγὰς, τὰς ὁποίας ἐπίστευσεν ὅτι παρετήρησεν εἰς τὸ σῶμά της. Ἄρα εὗρίσκετο ἐν ἀμφιβολίᾳ. Ἐὰν δὲ ἐκ τῶν ὑστέρων παρεδέχθη τὴν πραγματικότητα τῆς ἀσπίδος, τοῦτο τὸ ἔκαμε διότι ἡ παρὰδο-

Ὁ θάνατος τῆς Κλεοπάτρας. Περίφημος Πίναξ τοῦ Bronzino, ἐν Ῥώμῃ (Πινακοθήκη Borghese).

σις αὕτη τοῦ ἐφάνη φυσική, ἱκανὴ νὰ προκαλέσῃ ἐντύπωσιν ἐπὶ τοῦ πλή-
θους, ἀφ' ἑτέρου δὲ ἵνα προσδώσῃ εἰς τὸν θρίαμβόν του διὰ τοῦ ἀπροό-

εἰς τὰ οὖλα, τὴν ὑπερφάν, ἢ τὰ λοιπὰ μέρη τοῦ στόματος». Ἐπίσης ὁ Πλίνιος (Nat. Hist. VI, 34, 1) ἀναφέρει ὅτι ἐπὶ τῆς ἐποχῆς τοῦ ἔζη παρὰ τὸν Ἑλλησποντον φυλὴ τις τῶν ὀφιοφάγων, οἵτινες ἐκληρονόμησαν ἀπὸ τοὺς προγόνους των τὴν δύναμιν νὰ γοητεύουν τοὺς ὄφεις, ὅπως οἱ Ψύλλοι τῆς Ἀφρικῆς.

πτου, μεγαλειτέραν αἴγλην. Ἄλλως τε ὁ Πλούταρχος,¹ ἀναφέρει ὅτι κατὰ τὸν θρίαμβόν του ἐν Ῥώμῃ, ἐκομίζετο τὸ εἶδωλον τῆς Κλεοπάτρας, κεντωμένης ὑπὸ ἀσπίδος.

* *

Ὁ Μ. Georges,² εἰρηνοδίκης ἐν Chateau-Renard, ὅστις ἐμελέτησε τὸ ζήτημα μετὰ πολλῆς προσοχῆς, ἔκαμε νὰ προκύψουν διάφοροι ἀντιρρήσεις.

Εἶνε, λέγει, τόσον ὀλίγον σύμφωνοι ἀναμεταξύ των, ἐπὶ τοῦ τρόπου τοῦ θανάτου τῆς βασιλίσσης, ὥστε κατὰ τοὺς μὲν, μόνη της ἔκαμε νὰ δηχθῇ ὑπὸ μιᾶς ἀσπίδος, κατὰ τοὺς δέ, ὅτι τὰ ἐν τῷ κανίστρῳ σῦκα ἦσαν δηλητηριασμένα. Ἄλλοι παραδέχονται ὅτι μία βελόνη τῆς κόμης, τὴν ὁποίαν πάντοτε ἔφερεν εἰς τὰ μαλλιά της, ἦτο κοίλη περιέχουσα τὸ δηλητήριον, τὸ ὁποῖον ἀργότερον ἔπιεν ἢ ἔθεσεν ἐπὶ τοῦ δέρματός της. Ἄλλοι ὁμιλοῦσι περὶ τινος βελόνης τῆς κόμης, διὰ τῆς ὁποίας ἐκεντήθη ἀφοῦ προηγουμένως τὴν ἐβάπτισεν εἰς δορυμὸν δηλητήριον.

Εἶνε ἀρκετὰ περίεργον, ὅτι ἓνα γεγονός, τὸ ὁποῖον ὥφειλεν ὡς ἐκ τῆς φύσεώς του νὰ προσελκύσῃ τὴν προσοχὴν τῶν κριτικῶν, ἓνα γεγονός, τὸ ὁποῖον εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς ἐφαίνετο ἐπιδεκτικὸν συζητήσεως, δὲν ἐγένετο τὸ ἀντικείμενον οὐδεμιᾶς ἐξετάσεως ἐκ μέρους τῶν συγχρόνων της καὶ ἐγένετο ἀποδεκτὸν ἄνευ συζητήσεως ὑπὸ τῶν διαδόχων αὐτῶν.

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω, ἀποκαλύπτεται ἡ συνήθης εὐπιστία καὶ καλὴ πίστις τοῦ Πλουτάρχου, λέγοντος: “Δὲν γνωρίζομεν μετὰ βεβαιότητος πῶς αὕτη ἀπέθανεν,,.

Ὁ Στράβων,³ ἀφίνει τὸν ἀναγνώστην νὰ ἐκλέξῃ μόνος μεταξὺ τῶν δύο τρόπων τοὺς ὁποίους ἀναφέρει.

Ὁ Σουετώνιος,⁴ ὅπως εἶπομεν, ἐνόμιζεν ὅτι ἀπέθανε δηχθεῖσα ὑπὸ ἀσπίδος. «Poriisse morsu aspidis, putabatur».

Ὁ Ἀππιανός,⁵ θεωρεῖ τὴν ἱστορίαν τῆς ἀσπίδος ὡς λίαν ὑποπτον.

Ὁ διάσημος ἱστορικὸς Κάρολος Rollin, ἐπαναλαβὼν τὰ τῶν προκατόχων του, καὶ συμφωνῶν μετὰ τοῦ Πλουτάρχου προσθέτει: “Εἶνε φανερόν ἀπὸ ὅλην τὴν διήγησιν αὐτὴν, ὅτι οὐδεὶς δύναται νὰ ἀποφανθῇ μετὰ βεβαιότητος, διὰ τίνος τρόπου ἀπέθανεν ἡ Κλεοπάτρα,,.

Ὁ φυσιοδίφης Lacerpède, περιγράψας τὰ ἀποτελέσματα τοῦ δῆγματος τῆς ἐχίδνης τῆς Αἰγύπτου, συνεπέραναν. “Ἴδου διατὶ ἐπίστευσαν ὅτι ἡ

1) Πλουτάρχου, Ἀντώνιος, LXXXVI.

2) Τὸ ἔργον τοῦ Μ. Georges, δὲν ἐδημοσιεύθη, ὡς ἀναφέρει ὁ Dr Cabanés, ἐδημοσιεύθη μόνον ἀνάλυσις αὐτοῦ δημοσιευθεῖσα εἰς τὰ Memoires de la Société d'Orléans, παρὰ τῶν ὁποίων παρέλαβε τὰς ὡς ἄνω περικοπὰς.

3) Στράβ. XVII, 795. “Μικρὸν δ’ ὕστερον κάκεινῃ ἑαυτὴν ἐν τῇ φρουρᾷ διεχειρίσατο λάθρα δῆγματι ἀσπίδος ἢ φαρμάκῳ ἐπιχρίστω (λέγεται γὰρ ἀμφοτέρως).

4) Σουετωνίου Αὐγούστου XVII.

5) Ἀππιανοῦ Ἐμφύλ. πόλ. V, 8. 9.

Κλεοπάτρα, μὴ δυναμένη, νὰ ἐπιζήσῃ, μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Ἀντωνίου καὶ τὴν νίκην τοῦ Αὐγούστου, προὔτιμισε νὰ ἀποθάνῃ διὰ τοῦ ἰοῦ τῆς ἐχίδνης ταύτης.»

Ὁ δὲ Σατωβριάνδος, εἰς τὰς *Études Historiques*, γράφει, ὅτι αὕτη ἐδήχθη ὑπὸ ἀσπίδος, διότι ἐξ ὅλων τῶν εἰδῶν τοῦ θανάτου, δοκιμασθέντων ἐπὶ καταδίκων, ἔκρινον αὐτόν, ὡς τὸν γλυκύτερον καὶ ἡρεμώτερον.»

Ἐκ τῶν ἡμετέρων ἱστορικῶν ὁ Σπ. Π. Λάμπρος¹ γράφει, ὅτι, “ἔδωκε τέρμα εἰς τὸν πολυκύμαντον αὐτῆς βίον πιοῦσα φάρμακον, ἢ κατὰ τὴν συνήθη παρὰ τοῖς ἀρχαίοις διήγησιν παρασχοῦσα τὸν βραχίονα γυμνὸν εἰς τὸ δῆγμα ἀσπίδος φαρμακερᾶς.»

Ὁ Ἀν. Πολυζωΐδης,² “Τίνι τρόπῳ διενήργησε τὸν θάνατον αὐτῆς, δὲν εἶνε ἐντελῶς βέβαιον. Κατὰ τὴν μαρτυρίαν τοῦ Δίωνος Κασσίου (XII, 14), ἀνευρέθησαν μόνον νυγμαὶ τινὲς ἐν τῷ βραχίονι αὐτῆς, προελθοῦσαι ἢ ἐκ φαρμακερᾶς τινος, ὡς λέγεται ἀσπίδος ἢ ἐκ φαρμακωμένης βελόνης.»

Οἱ ἀρχαῖοι δὲν ἡγνόουν ὅτι τὸ δηλητήριον τῆς ἀσπίδος, μολονότι ἀναποφεύκτως θανατηφόρον, δὲν προὔκάλει οὐδένα πόνον, ἐπιφέρων μόνον τὴν βαθμιαίαν ἀπώλειαν τῶν δυνάμεων, συνοδευομένην χωρὶς ἐλπίδα ἀφυπνίσεως, ὑπὸ ἐνὸς ὕπνου ληθαργικοῦ καὶ ἡρέμου.

Ἄλλ’ ἄραγε, ὑπῆρχεν ἐν Αἰγύπτῳ ὄφρις τοῦ ὁποίου τὸ δῆγμα ἐπέφερε τὰ μνημονευθέντα ἀποτελέσματα;

Πρᾶγμα περίεργον! Ἐκ τόσων σοφῶν, οἵτινες ἡκολούθησαν τὴν ἐκστρατείαν τοῦ Ναπολέοντος εἰς Αἴγυπτον³ (1798—1801) οὐδεὶς ἐφρόντισε νὰ μελετήσῃ ἐπὶ τόπου καὶ νὰ βεβαιωθῇ δι’ ἀμέσων πειραμάτων, ποῖον ἦτο τὸ ἐρπετόν, τοῦ ὁποίου τὸ δηλητήριον ἐπέφερεν ἀκριβῶς τὰ ὑπὸ τῆς ἱστορίας ἀναφερόμενα ἀποτελέσματα σχετικῶς μὲ τὸν θάνατον τῆς Κλεοπάτρας.

Αἱ παρὰ τῶν ἱατρῶν τῆς χώρας ζητηθεῖσαι πληροφορίαι ἐν Ἀλεξανδρείᾳ, ὑπῆρξαν ἀντιφατικώταται. Καὶ ἄλλοι μὲν ἡρνοῦντο τὴν ὑπαρξίν ἐν Αἰγύπτῳ ἀσπίδων ἢ ἐχιδνῶν, τῶν ὁποίων τὸ δῆγμα ἦτο θανατηφόρον, ἄλλοι δὲ ἀντιθέτως ὅτι εἶδον εἰς τὰ νοσοκομεῖα Ἄραβας δηχθέντας ὑπ’ αὐτῶν, νὰ ἀποθνήσκωσι κατόπιν χρονικοῦ διαστήματος, κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον μακροῦ. Ἀλλὰ πάντες ὅταν ἐζητήθησαν πληροφορίαι περὶ τῆς περιφήμου ἀσπίδος τῆς Κλεοπάτρας, ἀπήντησαν ὅτι προφανῶς ἡ μεταβολὴ τοῦ κλίματος τῆς χώρας, νὰ ἐξηφάνισεν αὐτήν!

* *

Ὁ καθηγητὴς τῆς Ἱατρικῆς Σχολῆς τῆς Νάντης, Dr Viand-Grand-Maraais, ἐπανέλαβε τὸ ζήτημα, χωρὶς νὰ κατορθώσῃ νὰ διευκρινήσῃ αὐτὸ ἐξ ὁλοκλήρου.

1) Ἱστορία τῆς Ἑλλάδος, Τόμ. Γ, σελ. 83.

2) Γενικὴ Ἱστορία, ἔκδ. Γ. Κρέμου, Τόμ. II, σελ. 161.

3) Τὰ πορίσματα τῆς μελέτης τῶν κορυφαίων ἐκείνων ἐπιστημόνων τῆς Γαλλίας, οἵτινες ἐμελέτησαν τὴν χώραν ἀπὸ πάσης ἀπόψεως, ἐξεδόθησαν εἰς τὸ μνημειῶδες σύγγραμμα *Description de l’Égypte*, εἰς 38 τόμους εἰς μέγα σχῆμα, μετὰ πολλῶν εἰκόνων, πινάκων καὶ χαρτῶν.

Ἡ συνήθεια νὰ ἀνασηκώνεται ὅταν τὴν πλησιάζει τις, ἔκαμε τοὺς Αἰγυπτίους νὰ πιστεύωσιν ὅτι ὁ ὄφιν οὗτος ἦτο φύλαξ τῶν ἀγρῶν των καὶ νὰ λατρεύωσιν αὐτὸν ὡς θεὸν προστάτην. Εἰκὼν τῆς ἀσπίδος ἐκόσμη τὸ βασιλικὸν στέμμα, ὃ δὲ μέγας ἀρχιερεὺς ἔφερεν ἀπεικονισμένην ἐπὶ τοῦ βραχίονός του ἀσπίδα, εἰς ἔνδειξιν τῆς δυνάμεώς του. Ἐπίσης ἀσπίδες ἐκόσμου τὰ διαδήματα τῶν Αἰγυπτίων θεῶν, τῆς Ἰσιδος καὶ τοῦ Ὀσίριδος, καθὼς καὶ τὰ προπύλαια τῶν ναῶν.

Πολλοὶ τῶν ἐγκριτοτέρων φυσιοδιφῶν, ὅπως ὁ καθηγητὴς Viand-Grand-Maraïs, δὲν ἐδίστασαν, ὅπως εἶπομεν ἀνωτέρω, νὰ ταυτίσωσι τὴν ἀσπίδα τῆς Κλεοπάτρας μὲ τὸν ὄφιν τὸν γνωστὸν ὑπὸ τὸ ὄνομα naja-hajè. Ὁ δὲ Fors Kol περιεργότερος ἀπὸ τὰ μέλη τοῦ Ἰνστιτούτου τοῦ Καίρου, καὶ πειραματικῶς ἠθέλησε νὰ ἐξακριβώσῃ τὴν δύναμιν τοῦ δηλητηρίου αὐτῆς. “Εἶδον, λέγει, ἐπαναλαμβανόμενον ἐπὶ περιστροφῶν, τὸ ἀποτέλεσμα τοῦ ἀπαισίου δηλητηρίου τῆς hajè. Θαυματοποιὸς τις πιέζων τὴν δηλητηριοῦχον κύστιν, ἔκαμε νὰ ἐξέρχεται κιτρινωπὸς τις χυμὸς, ἐνοφθαλμίζων δὲ σταγόνα ἐξ αὐτοῦ εἰς τὸν μηρὸν περιστρεφῶς, κατ’ ἀρχὰς αὕτη οὐδένα πόνον ἐδείκνυε, μετὰ τέταρτον ὅμως τῆς ὥρας περίπου, ἐξήμει ἀρκετὸν αἷμα, καὶ τέλος ἀπέθνησκεν”.

Ἀναμφιβόλως, ἐὰν ὁ πειραματισμὸς ἐγένετο ἐπὶ μεγάλων ζώων, τὸ συμπέρασμα θὰ ἦτο διαφορετικόν.

“Ἄς ὑποθέσωμεν, γράφει ὁ M. Georges, τὴν παλαιὰν ἀσπίδα ἢ τὸν ὄφιν hajè, ἐπίσης τρομερόν, ὅπως ὁ μέλας ὄφιν ἢ ὁ κροταλίας. Ἄς ὑποθέσωμεν ἐπίσης ὅτι τὸ δῆγμα αὐτοῦ δὲν κατέλιπεν ἵχνη, ὅπως τὸ ἀνέγραψαν καὶ τὸ ἐπανέλαβον τόσοι συγγραφεῖς. Καὶ πάλιν τὸ γεγονὸς δὲν θὰ ἦτο παραδεκτὸν ὡς ἀκριβές. Διότι ἡ κομισθεῖσα ἐκείνη ἀσπίς, ἔπρεπε νὰ συλληφθῇ, νὰ τοποθετηθῇ εἰς τὸ βάθος τοῦ κανίστρου, νὰ κρατηθῇ ἐκεῖ καὶ νὰ καλυφθῇ μὲ σῦκα, ὥστε νὰ μὴ φαίνεται. Δὲν ἤρκει τὸ βάρος αὐτῶν νὰ τὴν πιέσῃ καὶ νὰ τὴν στενοχωρήσῃ, ὥστε νὰ ἐρεθισθῇ;

“Πρωτίστως ἔπρεπε νὰ δαγκάσῃ ἢ τὰ τοιχώματα τοῦ κανίστρου, ἢ τὰ σῦκα τὰ ὁποῖα περιεῖχεν.¹ Ἀλλὰ τότε ὁ ἰὸς τῆς δὲν θὰ ἦτο ἱκανὸς πλέον νὰ προξενήσῃ κακόν, οὔτε εἰς μίαν, πολὺ δὲ περισσότερον εἰς δύο ἢ τρεῖς. Διότι ἡ Κλεοπάτρα καὶ αἱ θεραπαινίδες τῆς Εἰρᾶς καὶ Χάρμιον, ἀπέθανον διὰ τοῦ ἰδίου τρόπου καὶ ἐν βραχυτάτῳ χρόνῳ. Οἱ πρῶτοι ἐρεθισμοὶ τοῦ ἐρπετοῦ, λέγει ὁ Σενέκας, εἶνε σκληροὶ καὶ ἐπικίνδυνοι. Διὰ τοῦτο τὸ δηλητήριον τῶν ὄφεων εἶνε βλαβερώτερον, ὅταν ἐξέρχονται τῆς φωλεᾶς των. Ἄλλ’ οἱ ὀδόντες των δὲν προξενοῦσιν οὐδεμίαν βλάβην, ὅταν ἐξαναγκασθέντες νὰ δαγκάσωσι, χάσωσι τὸ δηλητήριόν των”.

1) Μία ἀσπίς ἢ naja - hajè, παρετήρησεν ὁ καθηγητὴς Viand - Grand - Maraïs, εἶναι ἀρκετὰ μεγάλη, πρὸ πάντων δὲ πολὺ ζωηρὰ διὰ νὰ κλεισθῇ εἰς ἓνα κανίστρον σύκων. Ἀπ’ ἐναντίας ὁ κεράστης, θὰ ἠδύνατο νὰ κομισθῇ κατ’ αὐτὸν τὸν τρόπον ἀλλὰ τὸ δῆγμά του εἶναι ἐπώδυνον, καταλείπον ἵχνη καταφανῆ ἐκχυμώσεων.

Ἡ γνώμη αὕτη τοῦ Σενέκα, ἐπανελήφθη ὑπὸ τοῦ Arago, ἐνὸς τῶν μεγαλειτέρων σοφῶν τοῦ δεκάτου ἐνάτου αἰῶνος.

“Ἀπέβη δύσκολον, γράφει, νὰ διαπιστώσωμεν μετ’ ἀκριβείας, ἐὰν ὁ κροταλίας ὄφεις, δῆξας ἅπαξ, ἡδύνατο νὰ προκαλέσῃ τὸν θάνατον διὰ δευτέρου δῆγματος. Ἐν τούτοις φαίνεται ἀποδεδειγμένον σήμερον ὅτι τὸ δεύτερον δῆγμα τοῦ ἐρπετοῦ, εἶνε πολὺ ὀλιγώτερον ἐπικίνδυνον παρὰ τὸ πρῶτον, τὸ δὲ τρίτον γενόμενον μίαν ὥραν μετὰ ταῦτα, δὲν θὰ εἶχε μεγάλους κινδύνους διὰ τὸν ὑποστάντα τοῦτο. Καὶ κατωτέρω προσθέτει :

“Ὁ κροταλίας ὄφεις δὲν δέχεται δευτέραν πάλιν μετὰ τῆς αὐτῆς ὁρμῆς, ὅπως κατὰ τὴν πρώτην, διότι γνωρίζει ὅτι τὸ δηλητήριόν του τώρα εἶνε ὀλιγώτερον, καὶ ὀλιγώτερον δραστικόν.,”

Τὸ δηλητήριον λοιπὸν τοῦ ὄφεως εἶνε ἐξηντλημένον κατὰ μέρος μετὰ τὸ πρῶτον δῆγμα, καὶ τελείως ἐξηντλημένον μετὰ τὸ δεύτερον. Διὰ νὰ ἀποβῇ τὸ τρίτον καὶ κατὰ τὸ ἐλάχιστον ἔστω ἐπικίνδυνον, πρέπει νὰ παρέλθῃ ἀρκετὸς χρόνος διὰ νέαν ἔκκρισιν.

Ἐκ τῶν παρατηρήσεων τούτων, ὀφειλομένων εἰς ἄνδρας εἰδικούς, θὰ ἀπεδεικνύετο ὅτι ἡ βασίλισσα τῆς Αἰγύπτου καὶ αἱ δύο θεραπαινίδές της, δακνόμεναι ὑπὸ μιᾶς μόνης ἀσπίδος, δὲν θὰ ἔφθανον εἰς τὸν σκοπὸν τὸν ὁποῖον ἐπεθύμουν. Ἡ Εἰρὰς ἡδύνατο κάλλιστα νὰ ἀποθάνῃ. Ὅσον ἀφορᾷ ὅμως τὴν Κλεοπάτραν καὶ τὴν Χάρμιον, αὗται μακρὰν τοῦ νὰ ἀποφύγῃσιν τὴν αἰτιμίαν δι’ ἐκουσίου θανάτου, θὰ ὑφίσταντο μόνον ἀνωφελεῖς τινες πόνους.

Δὲν ἀρνούμεθα ὅτι αἱ ἀντιρρήσεις αὗται ἔχουν τὴν ἀξίαν των, ἀλλὰ καὶ ἄλλαι ἐκδοχαὶ μᾶς ἱκανοποιοῦσιν ἀκόμη ὀλιγώτερον.

* * *

Ὁ Πλούταρχος, ὁμιλεῖ περὶ τινος βελόνης περιεχούσης τὸ δηλητήριον ἢ τὸν ἰόν, τὴν ὁποίαν ἔφερεν ἡ Κλεοπάτρα εἰς τὴν κόμην της. Ἡδύνατο ἄραγε ἡ βελὼν αὕτη νὰ χρησιμεύσῃ, ὥς θανατηφόρον ὄργανον; Εἶναι δυνατόν, ἀλλ’ ὅχι καὶ βέβαιον. Ἐπὶ πλεον ἡ παραδόσις αὕτη δὲν εὐρίσκεται ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὸν διὰ τῆς ἀσπίδος θάνατον. Τὸ ἐντὸς τῆς βελόνης περιεχόμενον δηλητήριον, πιθανῶς νὰ ἦτο τῆς hajè, τὸ ὁποῖον διατηρεῖται, ἐὰν φυλάσσῃται μακρὰν τῆς ὑγρασίας. Αἱ δὲ θεραπαινίδες τῆς βασίλισσης εὐχαριστότερον θὰ ἐτραυματίζοντο διὰ τοῦ νύσσοντος τούτου ὄργανου, παρὰ ἐὰν ἐδαγκάνωντο ὑπὸ τοῦ ὄφεως.

Εἶνε καιρὸς πλεον νὰ συμπεράνωμεν, ἀλλ’ ἀπὸ ἐδῶ ἀρχίζει ἡ δυσκολία. Μολονότι παρηκολουθήσαμεν βῆμα πρὸς βῆμα, καὶ μεθ’ ὅλης τῆς προσοχῆς, τὴν ὁποίαν ἀξίζει ἡ μελέτη τοῦ Viand,-Grand-Maraïs καὶ τοῦ M. Georges, δυσκολευόμεθα νὰ παραδεχθῶμεν τὰ συμπεράσματα αὐτῶν ἄνευ ἐπιφυλάξεων.

Συμφωνοῦμεν μετὰ τοῦ πρώτου σοφοῦ, ὅτι βασιλεύει ἀόριστός τις ἀβελιότης ἐπὶ τῶν περιστάσεων αὐτοῦ τούτου τοῦ γεγονότος. Ὅτι δὲν ἐξηγεῖται, παραδείγματος χάριν, ὅτι τὸ σῶμα τῆς βασίλισσης δὲν ἔφερεν οὐδὲν ἵχνος¹ δῆγματος, “ἐκτὸς δύο ἐλαφρῶν ἱχνῶν ἐπὶ τοῦ βραχίονος.,” Ἀλλ’ εἰς τοῦτο δύναται νὰ ἀπαντήσῃ τις, ὅτι τὸ σῶμα τῆς βασίλισσης δὲν ὑπεβλήθη

εἰς οὐδεμίαν σοβαρὰν μετὰ θάνατον ἐξέτασιν, ὅπως γίνεται σήμερον ἐπὶ παρομοίων περιπτώσεων.

Ὅσον ὅμως ἀφορᾷ τὴν γνώμην τὴν ὑποστηρικθεῖσαν ἐν τῇ τελευταίᾳ ἀναλύσει ὑπὸ τοῦ καθηγητοῦ Viand - Grand - Marais, αὕτη μᾶς ἐφάνη ἔχουσα τὴν ἀξίαν μιᾶς τερπνῆς ψυχαγωγίας, καὶ ὥς τοιαύτην τὴν παραθέτομεν.

“Ἐν τούτοις, μία τρίτη λύσις, γράφει ὁ διακεκριμένος καθηγητής, ἔρχεται εἰς τὸν νοῦν. Καὶ ἴσως αὕτη εἶνε ἀληθής, μολονότι καταρρίπτει τὴν βασιλίσσαν τῆς Αἰγύπτου εἰς τὸ ἐπίπεδον μιᾶς καμαριέρας ἢ πλύστρας, ἀπατηθείσης ὑπὸ τινος λοχίου τῆς φρουρᾶς. Ὅταν ἔχη τις ὑπ’ ὄψει τοῦ τὴν τελευταίαν εἰκόνα τοῦ δράματος, δὲν δύναται νὰ μὴ σκεφθῇ τὸ μετὰ πάσης προσοχῆς ὑπὸ τῆς ἰδίας βασιλίσσης κλεισθὲν ἐκεῖνο δωμάτιον, καὶ τὰς τρεῖς γυναῖκας, τὴν μίαν ἐξηπλωμένην νεκρὰν ἐπὶ τῆς κλίνης της, τὴν ἄλλην ἐξηπλωμένην εἰς τοὺς πόδας της ἐπίσης ἀναίσθητον, καὶ τὴν τρίτην, τῆς ὁποίας ἡ κεφαλὴ ἔκειτο ὑψηλότερον, μολονότι καὶ αὕτη ἐκτυπήθη θανασίμως, νὰ διατηρῇ ἵχνη ζωῆς ἐπιτρέποντα εἰς αὐτὴν νὰ ψελλίσῃ λέξεις τινὰς εἰς τοὺς ἀπεσταλμένους τοῦ Καίσαρος.

“Ὅλα ταῦτα ὁμοιάζουσι πολὺν μὲ τὴν διὰ τοῦ ὀξειδίου τοῦ ἄνθρακος δηλητηρίασιν. Ἡ βασίλισσα, ἣτις τόσον εἶχεν ἀσχοληθῇ μὲ τὰ δηλητήρια, δὲν ἦτο δυνατόν νὰ ἀγνοῇ τὴν ἐνέργειαν τοῦ ἀερίου, τὸ ὁποῖον ἀναπτύσσεται κατὰ τὴν καῦσιν τοῦ ἄνθρακος, καὶ ὑπὸ τὸ πρόσχημα μιᾶς πενθήμου τελετῆς, τῆς ἦτο εὐκόλον νὰ προμηθευθῇ τὰ ἀναγκαῖα σκεύη, διὰ τὸ εἶδος τοῦτο τοῦ θανάτου.”

Δὲν δυνάμεθα νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι ἡ ζωὴ μιᾶς βασιλίσσης, ὑπερηφάνου καὶ ὠραίας, ὅπως ἡ Κλεοπάτρα, θὰ ἠδύνατο νὰ τελειώσῃ, ὅπως ἡ τελευταία προᾶξις, ἑνὸς μελοδράματος. Παρομοίαν ὁπτασίαν ἀποκρούει τὸ ἡμέτερον πνεῦμα.

Ὅποιανδήποτε ἱκανοποίησιν καὶ ἂν αἰσθάνεται ἡ ἐρασιτεχνία μας καταρρίπτουσα μίαν αἰωνόβιον παράδοσιν, ἐν τούτοις ἡμεῖς παραδεχόμεθα τὴν γενικῶς παραδεδειγμένην ἥτοι τὸν διὰ τῆς ἀσπίδος θάνατον, ἐφ’ ὅσον δὲν δύνανται νὰ ἀντικαταστήσωσιν αὐτὸν δι’ ἄλλης εὐπροσδεκτοτέρας παραδόσεως.

24) Κατὰ τὸν Πλούταρχον, Ἀέτιος ὁ Ἀμιδηνός, περίφημος ἰατρὸς τοῦ ἔκτου μ. Χ. αἰῶνος παρατηρεῖ ὅτι εἰς τὸ μέρος τοῦ δήγματος ἀναφαίνονται δύο σημεῖα, ὅταν τοῦτο προέρχεται ἀσπίδος ἰδρυοβίου. τέσσαρα δὲ ἂν ἡ δαγκάσασα ἀσπίς ἦτο θῆλυς. Ἡ παρατήρησις αὕτη τοῦ Ἀετίου, συμφωνεῖ μὲ τὴν διήγησιν τοῦ Πλουτάρχου, καθ’ ἣν ἐπῆρχον ἐπὶ τοῦ ἀριστεροῦ βραχίονος τῆς Κλεοπάτρας δύο ἐλαφρὰ δήγματα.

Ὁ Ὁράτιος σαφῶς περιέγραψε τὴν αὐτοκτονίαν τῆς Κλεοπάτρας, (Βιβλ. Α XXXVII),

. . . . Fortis et asperas
tractare serpentes, ut atrum.
Corpore combiberet venenum.

Ἦτοι. “Ἀρπάζει τοὺς εἰδεχθεῖς ὄφεις, τοὺς πιέζει καὶ κάμνει νὰ ρεύσῃ εἰς τὰς φλέβας της ἓνα θανατηφόρον δηλητήριον.”

Ὁ δὲ Λουκανὸς εἰς τὸ IX βιβλίον τῆς Φαρσαλίδος του, παρέχει δαψιλεῖς πληροφορίας ἐπὶ τῶν ἐρπετῶν, τῶν δηγμάτων αὐτῶν καὶ τῶν συμπτωμάτων αὐτῶν.